

benzensor

DERS NOTLARI 2026 BASKISI

KPSS TARİH

17 Konuluk

Ders Notları

KPSS Tarih konularının tamamı için benzensor'un hazırladığı özgün konu anlatımı notları.

KİTAPÇIK

Ders / bölüm	1
Konu anlatımı	17
Kelime	11.427

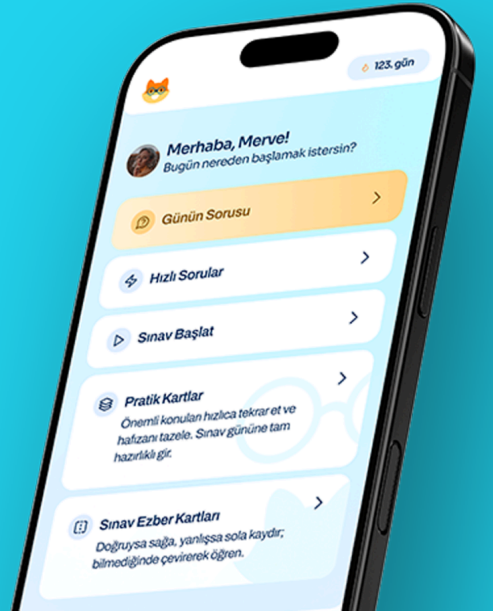
KAPSAM

Sınav konu listesinin tamamı
Özgün benzensor anlatımı
Resmî kurum yayını değildir

Konu Anlatımı ve Soru

Cebinde!

benzensor uygulamasında bu konuların anlatımını dinleyebilir, her konudan soru çözebilir ve gerçek sınav simülasyonuna girebilirsin.

Bu kitapçık hakkında

KPSS Tarih ders notları · 2026 baskısı · 17 konu

Bu kitapçık nedir?

Bu kitapçık benzensor'un hazırladığı **özgün çalışma notudur**. Konu anlatımlarının tamamı benzensor tarafından yazılmıştır; hiçbir kaynaktan olduğu gibi alınmamıştır. Amacı sınava hazırlanan adaya konuyu bütünlüklü bir anlatımla aktarmaktır.

Resmî bir yayın değildir

Bu belge ÖSYM, SPL (Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu), Diyanet İşleri Başkanlığı, TÜMOB/TESMER veya sınavı düzenleyen başka bir kurumun yayını değildir; hiçbir resmî geçerliliği yoktur. Kitapçıkta yer alan hiçbir ifade, ilgili kurumların resmî görüşü olarak okunamaz.

Hangi kaynaklara dayanılarak yazıldı?

Anlatımlar aşağıdaki kaynaklara dayanılarak, özgün metin olarak yazılmıştır. Bir çelişki durumunda bağlayıcı olan bu kitapçık değil, aşağıdaki resmî kaynakların güncel metinleridir:

- MEB Açık Öğretim Lisesi ders kitapları (Tarih, T.C. İnkılap Tarihi) <http://aokul.gov.tr/Kitaplar/Kitaplar.aspx?type=2>
- Ayrıca konu sınırlarını doğrulamak için 1 adet kamuya açık hazırlık materyali incelenmiştir; bunlar bağlayıcı kaynak değildir.

Kapsam ve mevzuat değişikliği

Bu baskı **29 Temmuz 2026** tarihinde üretilmiştir ve içeriği o tarihteki sınav konu listesine ve mevzuata dayanır. Sınav kapsamı, konu ağırlıkları ve mevzuat değişebilir; çalışmadan önce sınavı düzenleyen kurumun yürürlükteki kılavuzunu ve ilgili mevzuatın güncel metnini mutlaka kontrol et.

Hata bildirimi

Kitapçıkta bir hata gördüysen **destek@benzensor.com** adresine yazarak bildirebilirsin; düzeltilen içerik bir sonraki baskıya işlenir.

Kapsam

#	DERS / BÖLÜM	YAZILAN / TOPLAM KONU
1	Tarih	17/17

Bu kitapçık, sınav konu listesindeki tüm başlıkları kapsar.

İçindekiler

1. Tarih

- 1.1 İslamiyet Öncesi Türk Tarihi
- 1.2 İlk Türk-İslam Devletleri ve Beylikleri
- 1.3.1 Osmanlı Devleti Kuruluş ve Yükselme Dönemleri
- 1.3.2 Duraklama Dönemi (XVII. Yüzyıl)
- 1.3.3 Gerileme Dönemi (XVIII. Yüzyıl)
- 1.3.4 Dağılma Dönemi (XIX. Yüzyıl)
- 1.3.5 XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti
- 1.4 Osmanlı Devleti'nde Kültür ve Uygarlık
- 1.5.1 Cemiyetler ve Kongreler Dönemi
- 1.5.2 I. TBMM Dönemi
- 1.6 Kurtuluş Savaşı Cepheleri (Muharebeler Dönemi)
- 1.7.1 Atatürk'ün Hayatı ve Kişiliği
- 1.7.2 Atatürk İnkıapları
- 1.8.1 Partiler ve Partileşme Dönemi (İç Politika)
- 1.8.2 Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası
- 1.9 Atatürk İlkeleri
- 1.10.1 Atatürk Sonrası Dönem

1. TARİH

İçindekiler

1.1 · İslamiyet Öncesi Türk Tarihi

İslamiyet Öncesi Türk Tarihi: Bozkır Devleti, Töre ve Konargöçer Kültür

KISACA

İslamiyet öncesi Türk tarihi, yalnızca devlet adlarını ezberlemekle değil, bozkır şartlarının devlet, ordu, hukuk ve gündelik hayatı nasıl biçimlendirdiğini kavramakla anlaşılır. Türkistan coğrafyası, sert iklimi ve geniş otlak ihtiyacıyla konargöçer yaşamı öne çıkarmış; bu yaşam tarzı hızlı hareket eden atlı birlikleri, güçlü teşkilatçılığı ve esnek siyasi yapıları beslemiştir. Devlet, bağımsızlık, halk, ülke ve teşkilat unsurlarıyla düşünülür; hükümdarlık yetkisi kut anlayışıyla açıklanır, fakat yönetim töreyle sınırlandırılır. Kurultay kararları töreye dönüşebilir, bu yüzden hükümdar keyfî davranan tek güç değil, gelenek ve ortak akıl içinde hareket eden liderdir. Asya Hunları siyasi birliği kuran ilk büyük örnek, Göktürkler Türk adıyla devlet kuran yapı, Uygurlar ise yerleşik hayat ve kültürel üretim bakımından belirginleşen dönüm noktasıdır.

İslamiyet öncesi Türk tarihini anlamanın ilk adımı, olayları yalnızca kronolojik bir devlet listesi olarak görmemektir. Bu dönem, Türkistan adı verilen geniş bozkır çevresinde şekillenen hayat tarzının siyasi ve kültürel sonuçlarını gösterir. Türkistan, Baykal Gölü çevresinden Gobi Çölü'ne ve Hazar Denizi'ne uzanan geniş alanlarla anılır; bu coğrafyada iklim, otlak arayışı ve hareketlilik toplumsal yapının temel belirleyicileri arasındadır. Konargöçer hayat, başıboş bir göçebelik değil, yaylak ve kışlak düzenine, hayvan sürülerine, savaş ve ulaşımda ata, üretimde taşınabilir malzemeye dayanan örgütlü bir yaşam biçimidir. Bu yüzden eski Türk toplumlarında devlet kurma, orduyu hızlı toplama, farklı boyları siyasi amaç etrafında birleştirme ve gerektiğinde geniş alanlara yayılma kabiliyeti güçlüdür. Bozkır hayatı Türklerde hem askerî hem siyasi kültürü belirgin biçimde etkilemiştir. At, yalnızca ulaşım aracı değil, savaş gücünün merkezidir; ok ve yayla birleşen atlı birlikler hızlı hareket, ani baskın ve geri çekilme imkânı verir. Bu hareketlilik, Türk topluluklarının geniş coğrafyalarda varlık göstermesini kolaylaştırmıştır. Ekonominin hayvancılığa dayanması, sürülerin güvenliğini ve otlakların sürekliliğini devlet yönetiminin gündelik meselesi hâline getirir. Kışlak ve yaylak düzeni aileyi, boyu ve orduyu birbirinden kopuk kurumlar gibi değil, aynı hayat biçiminin parçaları olarak çalıştırır. Bu nedenle eski Türk toplumunda aile, töre ve devlet arasında yakın bir bağ vardır; aile düzenindeki disiplin, devletin yazısız hukukuna ve toplumsal ahlakına da yansır. Devlet anlayışında en temel kavramlardan biri bağımsızlıktır. Bağımsızlık olmadan ülke, halk ve teşkilat tam anlamıyla devlet sayılmaz. Hükümdarın yönetme yetkisi kut anlayışıyla açıklanır; bu yetkinin Tanrı tarafından hanedana verildiğine inanılır. Fakat kut, hükümdarın sınırsız davranması anlamına gelmez. Töre, devletin yazısız hukuku olarak yöneticiyi de halkı da bağlar. Kurultay, önemli siyasi kararların alındığı danışma ortamıdır ve burada alınan kararlar töre niteliği kazanabilir. Bu düzen, eski Türk devletlerinde hanedan üyeleri arasında ikili teşkilat gibi yönetimi kolaylaştıran, fakat taht mücadelelerine de zemin hazırlayabilen uygulamalar doğurmuştur. Ülkenin hanedanın ortak malı sayılması, geniş bozkır coğrafyasında yönetim kolaylığı sağlarken merkezi otorite zayıfladığında parçalanmayı hızlandırabilir. Asya Hun Devleti, Türklerin Asya içlerinde

siyasi birliği sağlayarak kurdukları bilinen ilk büyük devlet örneğidir. Mete Han dönemi, ordu teşkilatı ve devlet düzeni bakımından özellikle belirgindir; onlu sistemle askerî yapı düzenli bir karakter kazanır. Hunlardan sonra Göktürkler, Türk adını devlet adı olarak kullanan ilk siyasi yapı olmalarıyla ayrılır. Göktürk tarihi, Ötüken merkezli hâkimiyet anlayışını, Aşina hanedanını, Çin'le ilişkileri ve bağımsızlık vurgusunu öne çıkarır. II. Göktürk ya da Kutluk Devleti döneminde Orhun Yazıtları, yalnızca dil ve edebiyat bakımından değil, devlet aklı bakımından da önemli bir miras bırakır; yazıtlarda halkın, kağanın, törenin ve bağımsızlığın birlikte düşünülmesi bu geleneğin özünü gösterir. Uygurlar ise eski Türk tarihinde yerleşik hayatın, şehir kültürünün ve yazılı-kültürel üretimin güçlenmesiyle tanınır. Manihaizm'in kabulü savaşçı karakterde yumuşamaya yol açmış, fakat aynı zamanda sanat, yazı, ticaret ve şehirleşme alanlarını canlandırmıştır. Uygurların matbaa, kâğıt, minyatür ve hukuk belgeleriyle anılması, Türk kültürünün yalnızca askerî hareketlilikle açıklanamayacağını gösterir. Dinî hayatta Gök Tanrı inancı, atalar kültü ve tabiat güçlerine saygı eski dönemin ana unsurları arasındadır; bunun yanında farklı Türk toplulukları zamanla Budizm, Manihaizm, Musevilik ve Hristiyanlık gibi inançlarla da temas kurmuştur. Hukuk ve sosyal düzen bakımından töre, bu dönemin bel kemiğidir. Töre yalnızca ceza kurallarından ibaret değildir; adalet, ülüş, konukseverlik, aile düzeni, savaş disiplini ve yöneticinin halka karşı sorumluluğu gibi alanları da kapsar. Hükümdarın açları doyurmak, çıplakları giydirmek ve halkı korumakla yükümlü görülmesi sosyal devlet anlayışının erken izlerini gösterir. Kadının aile ve toplum içindeki konumu da bozkır düzeniyle ilişkilidir; erkekle birlikte üretime, aile ekonomisine ve gerektiğinde mücadeleye katılan kadın, birçok yerleşik medeniyetteki kapalı konumdan daha görünür bir yere sahiptir. Sanatta hayvan üslubu, kurgan buluntuları, Pazırık halısı gibi örnekler; gündelik hayatın, inançların ve bozkır estetiğinin maddi kültüre yansıdığını gösterir. Bütün bu tablo, İslamiyet öncesi Türk tarihinin tek çizgili bir anlatı olmadığını ortaya koyar: bozkırın zor şartları savaşçılığı ve teşkilatçılığı beslemiş, töre hukuk düzenini kurmuş, kut siyasi meşruiyeti açıklamış, farklı devletler ise bu ortak zemini kendi dönemlerinin şartlarına göre yeniden biçimlendirmiştir.

1. TARİH

İçindekiler

1.2 · İlk Türk-İslam Devletleri ve Beylikleri

İlk Türk-İslam Devletleri: İslamlaşma, Siyasi Güç ve Türk Kültürünün Devamı

KISACA

İlk Türk-İslam devletleri, Türk tarihindeki kopuşu değil, eski Türk siyasi mirasının İslam medeniyetiyle yeni bir biçim kazanmasını anlatır. Talas Savaşı'ndan sonra Türklerle Müslümanlar arasındaki temas güçlenmiş; Karahanlılar İslamiyet'i benimseyen ilk büyük Türk hanedanı olarak öne çıkmış, Gazneliler Hindistan yönündeki seferleriyle İslamiyet'in yayılışında etkili olmuş, Büyük Selçuklular ise İslam dünyasının siyasi koruyucu gücü hâline gelmiştir. Bu dönemde kut, hanedan anlayışı, ordu düzeni ve teşkilatçılık gibi eski unsurlar bütünüyle kaybolmamış; yeni dinî ve kültürel çevreyle uyumlu kurumlara dönüşmüştür. Medreseler, divan teşkilatı, vakıf düzeni, şehir hayatı ve bilim-edebiyat üretimi Türk-İslam sentezinin ana göstergeleridir. Anadolu Selçukluları ve beylikler ise bu birikimi Anadolu'ya taşıyan köprüdür.

İlk Türk-İslam devletleri konusu, Türklerin İslamiyet'i kabulüyle başlayan yeni siyasi ve kültürel çevreyi açıklar. Buradaki temel mesele, eski Türk devlet geleneğinin bir anda ortadan kalkması değil, İslam dünyasının kurumları ve değerleriyle birleşerek yeni bir yönetim dili kazanmasıdır. Türklerin Müslümanlarla ilişkileri Emeviler dönemindeki mücadelelerle başlamış, Abbasiler döneminde daha dengeli bir zemine oturmuştur. Talas Savaşı bu temanın sembolik dönüm noktalarından biridir; Çin ilerleyişinin durması, Türk-Arap yakınlaşmasının artması ve kâğıt üretimi gibi kültürel aktarım sonuçlarıyla anılır. Fakat İslamlaşma tek bir savaşla açıklanacak kadar basit değildir. Ticaret, şehirleşme, tasavvufî çevreler, askerî hizmet ve siyasi çıkarlar zamanla aynı yönde etki ederek Türk topluluklarının İslam dünyasına katılımını hızlandırmıştır. Karahanlılar, bu yeni dönemin en önemli başlangıç noktalarından biridir. Devletin İslamiyet'i benimsemesiyle birlikte Türkçe, eski bozkır mirası ve İslamî kavramlar aynı siyasi çevrede buluşmuştur. Satuk Buğra Han'ın Müslüman oluşu bu dönüşümün sembolü kabul edilir. Karahanlılar döneminde ortaya çıkan Kutadgu Bilig, Divânu Lugâtî't-Türk ve Atabetü'l-Hakâyık gibi eserler, yalnızca edebî metinler değil, Türk-İslam kültürünün düşünce dünyasını gösteren belgelerdir. Kutadgu Bilig'de devlet yönetimi, adalet, akıl ve saadet etrafında ele alınırken, Divânu Lugâtî't-Türk Türkçenin zenginliğini ve Türk boylarının kültürel çevresini yansıtır. Bu yüzden Karahanlılar, İslamiyet'i kabul eden Türk siyasi çevresinin dilini, ahlakını ve devlet fikrini birlikte temsil eder. Gazneliler, özellikle Gazneli Mahmut dönemindeki Hindistan seferleriyle bilinir. Bu seferlerin temel sonucu, Hindistan coğrafyasında İslamiyet'in yayılışına zemin hazırlaması ve Gazneli gücünün geniş bir alanda tanınmasıdır. Gazneliler, farklı etnik unsurları içinde barındıran, İran, Afganistan ve Hindistan çevresinde etkili olan bir devlettir. Büyük Selçuklular ise Türk-İslam tarihini daha geniş bir siyasi ölçeğe taşımıştır. Dandanakan Savaşı, Selçukluların Gaznelilere karşı bağımsız siyasi güç olarak yükselişini gösterir. Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesiyle Abbasi halifesi üzerindeki baskı kırılmış, Selçuklular İslam dünyasının siyasi ve askerî koruyucusu konumuna yükselmiştir. Alp Arslan dönemindeki Malazgirt Zaferi ise Anadolu'nun Türkleşme sürecini hızlandıran büyük kırılma noktasıdır.

Melikşah ve Nizamülmülk döneminde devlet teşkilatı, ikta sistemi ve Nizamiye medreseleri düzenli bir idari ve ilmî yapı ortaya koymuştur. Bu dönemde eski Türk unsurları bütünüyle kaybolmaz; hanedan hâkimiyeti, askerî teşkilat, hükümdarın koruyucu rolü ve yönetimde töre mirası, İslamî kurumlarla birlikte yaşamaya devam eder. Aynı zamanda halife-sultan ayrımı belirginleşir: halife dinî meşruiyetin sembolü olarak kalırken, siyasi ve askerî güç büyük ölçüde sultanlarda toplanır. Atabeylik uygulaması, meliklerin eğitimi ve eyalet yönetimi bakımından önemlidir; fakat güçlü atabeylerin zamanla bağımsızlaşması merkezi otorite için risk de taşır. Türk-İslam devletlerinde kültür ve medeniyet, sadece saray çevresindeki eserlerle sınırlı değildir. Divan teşkilatı devlet yazışmasını ve mali-idari düzeni taşırken, kadı ve hukuk çevresi adalet işlerini İslamî esaslarla yürütür. İkta sistemi, toprağın geliriyle asker besleme ve üretimi denetleme arasında bağ kurar; bu yönüyle hem maliye hem ordu düzenini ilgilendirir. Medreseler, dinî ilimlerle birlikte akîl ilimlerin de okutulduğu eğitim merkezleri olarak şehir hayatının ana kurumlarından biri hâline gelir. Vakıflar ise eğitimden sağlığa, yol güvenliğinden yoksul desteğine kadar birçok hizmeti toplum içinde sürekli kılar. Bu kurumlar, eski bozkırın hareketli siyasi geleneğini yerleşik şehir medeniyetinin kalıcı yapılarıyla birleştirir. Anadolu Selçukluları ve beylikler ise Türk-İslam birikiminin Anadolu'daki devamıdır. Anadolu'da kervansaraylar, medreseler, darüşşifalar, camiler ve imaretler yalnızca mimari eserler değildir; ticaretin, eğitimin, sosyal yardımın ve şehirleşmenin kurumlaşmış hâlidir. Kervansaraylar ticaret yollarını güvenli kılar, liman ve şehir politikası Anadolu'yu dış ticarete bağlar, beylikler de siyasi parçalanmaya rağmen Türkçenin ve yerel kültürün güçlenmesine katkı sağlar. Moğol baskısı sonrasında Anadolu'da çok sayıda beylik ortaya çıkarken, bu ortam hem rekabet hem de yeni devletlerin doğması için zemin üretmiştir. Bu dönemi çalışırken devletleri birbirinden ayıran ana çizgiye dikkat etmek gerekir: Karahanlılar dil ve ilk Müslüman Türk hanedan kimliğiyle, Gazneliler Hindistan seferleriyle, Büyük Selçuklular İslam dünyasını koruyan siyasi güç oluşuyla, Anadolu Selçukluları ise Anadolu'daki kurumlaşma ve şehirleşmeyle öne çıkar. Aynı ortak miras farklı coğrafyalarda farklı sonuçlar üretmiştir. Böylece ilk Türk-İslam devletleri, Türk tarihinin İslam öncesinden Osmanlı'ya uzanan sürekliliğini kurar: eski devlet geleneği yeni dinî çevreyle birleşir, şehir ve kurum hayatı gelişir, Anadolu'nun Türk-İslam kimliği adım adım şekillenir.

1. TARİH

İçindekiler

1.3.1 - Osmanlı Devleti Kuruluş ve Yükselme Dönemleri

Osmanlı Kuruluş ve Yükselme Dönemleri: Beylikten Merkezî İmparatorluğa

KISACA

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemleri, küçük bir uç beyliğinin Balkanlar ve Anadolu'da kalıcı bir merkezî güce dönüşmesini anlatır. Kuruluş sürecinde Bizans sınırında yer alma, gaza anlayışı, Türkmen nüfus desteği, esnek beylik siyaseti ve erken kurumsallaşma belirleyicidir. Osman Bey döneminde siyasi çekirdek oluşmuş, Orhan Bey döneminde Bursa'nın alınması, düzenli ordu ve divan gibi kurumlar devletleşmeyi hızlandırmıştır. I. Murat ile Rumeli'de ilerleme ve tımar düzeni güçlenmiş; Yıldırım Bayezid Anadolu Türk siyasi birliğini geniş ölçüde kurmaya yönelmiş, fakat Ankara Savaşı Fetret Devri'ni doğurmuştur. Çelebi Mehmet toparlanmayı sağlamış, II. Murat Balkan ve Anadolu dengesini yeniden kurmuştur. Yükselme döneminde İstanbul'un fethi, doğu-batı seferleri, halifelik iddiası ve Akdeniz siyaseti Osmanlı'yı imparatorluk ölçeğine taşımıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu anlamak için onu yalnızca hanedan adlarıyla değil, uç bölgesinin imkânlarıyla birlikte düşünmek gerekir. Osmanlı Beyliği, Bizans sınırında yer aldığı için hem askerî hareket alanı bulmuş hem de farklı unsurları kendi çevresinde toplayabilecek esnek bir siyasi ortam yakalamıştır. Gaza anlayışı, Türkmen savaşçı zümreleri, ahiler ve yerel ilişkiler bu çevrede etkili olmuş; fakat kalıcılığı sağlayan asıl unsur, fetihlerin kurumlaşmayla desteklenmesidir. Osman Bey döneminde beylik siyasi çekirdeğini oluştururken, Orhan Bey döneminde Bursa'nın alınması yeni bir merkez yaratmış, İznik ve İzmit yönündeki ilerleme Bizans üzerindeki baskıyı artırmıştır. Bu dönemde yayamüselleme birlikleri, divan teşkilatı ve ilk medrese gibi adımlar, Osmanlı'nın sadece savaşan bir beylik değil, idari düzen kuran bir devlet hâline geldiğini gösterir. I. Murat dönemi, Rumeli'de kalıcılığın ve merkezîleşmenin güçlendiği aşamadır. Edirne'nin alınmasıyla Balkan ilerleyişi yeni bir merkez kazanmış, Sırpsındığı ve I. Kosova gibi savaşlar Osmanlı'nın bölgedeki ağırlığını artırmıştır. Tımar sistemi, fethedilen toprakların askerî ve mali düzen içinde işletilmesini sağlar; devşirme ve kapıkulu sistemi ise merkezî ordunun temellerini güçlendirir. Bu sayede Osmanlı, yalnızca uç akınlarına dayanan gevşek bir yapı olmaktan çıkarak düzenli gelir, düzenli asker ve düzenli yönetim kurabilen bir devlete dönüşür. Yıldırım Bayezid döneminde Anadolu Türk siyasi birliğini sağlama çabası hızlanmış, beylikler üzerinde baskı kurulmuş ve İstanbul kuşatmalarıyla Bizans'a karşı iddia büyümüştür. Ancak Ankara Savaşı bu yükselişi kesintiye uğratmış, Timur karşısındaki yenilgi Fetret Devri'ni başlatmıştır. Fetret Devri, hanedan üyeleri arasındaki mücadelenin devleti ne kadar zorlayabileceğini gösterir; Çelebi Mehmet'in birliği yeniden sağlaması bu yüzden ikinci kurucu gibi anılmasına yol açar. II. Murat döneminde hem Balkanlar hem Anadolu yeniden dengeye alınmış, Varna ve II. Kosova zaferleri Osmanlı'nın Balkanlardaki kalıcılığını pekiştirmiştir. Kuruluş evresinin genel mantığı, her askerî başarının bir idari sonuç üretmesidir. Bir şehir alındığında oraya kadı, subaşı, tımar düzeni ve vergi sistemiyle yerleşmek; yalnızca savaş kazanmakla yetinmeyip kalıcı düzen kurmak Osmanlı'yı diğer beylikler arasında ayırtıran çizgidir. Yükselme döneminin asıl eşiği Fatih Sultan Mehmet'tir. İstanbul'un fethi, Anadolu ve

Rumeli toprak bütünlüğünü sağlayan, Bizans'ın şehzadeleri kışkırtma ve Osmanlı siyasetini baskılama imkânını ortadan kaldıran, aynı zamanda Osmanlı'ya imparatorluk başkenti kazandıran büyük bir dönüşümdür. Fetihle birlikte Karadeniz ve Boğazlar üzerinde hâkimiyet hedefi güçlenmiş, patrikhane politikası ve farklı toplulukların idaresi Osmanlı'nın çok dinli, çok unsurlu imparatorluk düzenini belirginleştirmiştir. Fatih'in kanunnameleri, merkezî yönetim, kul sistemi, divan ve saray düzeni bakımından devletin kurumsal çerçevesini kuvvetlendirir. Akkoyunlu Uzun Hasan karşısındaki Otlukbeli başarısı doğu siyasetinde, Trabzon'un alınması Karadeniz çevresinde, Kırım'ın Osmanlı nüfuzuna girmesi ise kuzey ticaret yolları ve Karadeniz hâkimiyeti bakımından bu genişleme çizgisini tamamlar. II. Bayezid dönemi daha çok denge ve iç düzen arayışıyla öne çıkar; Cem Sultan meselesi dış siyaseti etkileyen uzun süreli bir sorun hâline gelir. Bu dönemde Osmanlı, bir yandan batıda ve denizlerde varlığını sürdürürken, diğer yandan iç istikrarı korumaya çalışır. Yavuz Sultan Selim ise yönü doğuya çevirerek Safeviler ve Memlükler karşısında Osmanlı gücünü genişletir. Çaldıran, Mercidabık ve Ridaniye süreçleriyle Doğu Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz üzerindeki Osmanlı etkisi artar; halifelik ve kutsal emanetler etrafındaki meşruiyet dili de bu dönemde güçlenir. Kanuni Sultan Süleyman dönemi, klasik Osmanlı düzeninin en geniş ve görünür aşamasıdır. Belgrad'ın alınması, Mohaç Zaferi, Viyana kuşatması, Irakeyn ve Akdeniz siyaseti, Osmanlı'nın Avrupa, İran ve denizler arasında çok cepheli bir güç olarak hareket ettiğini gösterir. Bu dönemde hukuk düzeni, maliye, tımar, donanma ve diplomasi birlikte işler. Barbaros Hayreddin Paşa'nın kaptanıderyalığı ve Preveze çevresinde güçlenen deniz üstünlüğü, Osmanlı'nın yalnızca kara imparatorluğu olmadığını gösterir. Hint Deniz Seferleri ve Akdeniz mücadelesi, ticaret yolları ve stratejik geçişlerin de Osmanlı siyasetinde yer tuttuğunu anlatır. Sokullu Mehmet Paşa'nın etkili olduğu son evrede devlet hâlâ büyük projeler ve geniş siyaset üretir; fakat yükselme anlatısının dikkat edilmesi gereken yanı, başarıların yalnızca padişahların kişisel yeteneğiyle değil, erken kuruluştaki atılan kurumlaşma temelleriyle mümkün olmasıdır. Osmanlı'nın beylikten imparatorluğa dönüşümü, fetih ile teşkilatın birbirini beslediği uzun bir süreçtir.

1. TARİH

İçindekiler

1.3.2 • Duraklama Dönemi (XVII. Yüzyıl)

XVII. Yüzyılda Osmanlı: Duraklamanın Nedenleri, Siyasi Mücadeleler ve Denge Kaybı

KISACA

Duraklama Dönemi, Osmanlı Devleti'nin bir anda güçsüzleştiği değil, klasik yükseliş düzenini taşıyan kurumların aynı etkiyi üretememeye başladığı XVII. yüzyıl tablosudur. Bu tablo doğal sınırlara ulaşma, deneyimsiz padişahların tahta çıkması, kafes usulüyle devlet tecrübesinin zayıflaması, saray çevresinin yönetime etkisi, rüşvet ve iltimasın yayılması, medrese düzeninde bozulma ve mali yüklerin artması üzerinden okunur. Dış siyasette Avusturya, İran, Lehistan, Venedik ve Rusya ile mücadeleler devam eder; Girit'in uzun süren kuşatmayla alınması, Bahçesaray Antlaşması, II. Viyana yenilgisi, Kutsal İttifak savaşları, Karlovça ve İstanbul antlaşmaları dönemin sınırlarını belirleyen kırılmalardır. Bu yüzden XVII. yüzyıl, hâlâ fetih ve direnç üreten ama aynı anda merkezî otoriteyi, askerî disiplini ve diplomatik üstünlüğü korumakta zorlanan bir Osmanlı'yı gösterir.

XVII. yüzyıl Osmanlı tarihini anlamanın ilk şartı, duraklamayı yalnızca “fetihler durdu” cümlesine indirmemektir. Bu dönem, devletin geniş topraklarını korumayı sürdürdüğü fakat yükselme çağındaki yönetim, ordu, eğitim ve maliye dengesini aynı güçle taşıyamadığı bir ara evredir. Kanuni sonrasında fetih çizgisi bütünüyle kesilmez; Kıbrıs'ın alınması, Fas'ın Osmanlı nüfuzuna girmesi ve Girit'in uzun bir kuşatmanın ardından fethedilmesi, devletin hâlâ askerî kapasite üretebildiğini gösterir. Buna rağmen önceki yüzyıllardaki hızlı yayılma düzeni artık aynı kolaylıkla işlemez. Devlet çöl, dağ, deniz ve okyanus gibi doğal sınırlara dayanır; bu sınırların ötesine geçmek için gereken denizcilik gücü ve teknik atılım yeterince gelişmez. Böylece klasik kara imparatorluğu refleksi, yeni yüzyılın daha pahalı ve daha karmaşık rekabet ortamında yavaşlamaya başlar. İç yapıda en belirgin sorunlardan biri padişah yetiştirme düzeninin değişmesidir. Sancağa çıkma uygulamasının kaldırılması ve şehzadelerin saray içinde kapalı bir hayata mahkûm edilmesi, hükümdar adaylarının taşra yönetimi, askerî sevk ve devlet adamı tanıma tecrübesini azaltır. Kafes ya da şimşirlik diye anılan bu ortamda yetişen şehzadeler yalnızca deneyimsiz değil, aynı zamanda sürekli ölüm korkusuyla şekillenmiş bir ruh hâliyle tahta çıkar. Küçük yaşta tahta geçen padişahlar döneminde valide sultanların ve saray çevresinin etkisi artar; güçlü ve liyakatli vezirler devleti toparlayabilirken, zayıf vezirler merkezî otoriteyi daha da kırılgan hâle getirir. Bu nedenle XVII. yüzyılın siyasal düzeninde padişahın kişisel kudreti kadar çevresindeki yönetici kadronun niteliği de belirleyici olur. Duraklamayı besleyen diğer damarlar maliye, eğitim ve askerî teşkilatta görülür. Rüşvet ve iltimasın yayılması, tımar ve görev dağıtımında ehliyet yerine çıkar ilişkisini öne çıkarır. Medreselerde pozitif bilimlerin zayıflaması ve beşik uleması anlayışı, ilmiye sınıfının nitelik üretme gücünü azaltır. Kapıkulu ocaklarında disiplinin bozulması, evlenme ve esnaflaşma eğilimleri, yeniçerinin yalnızca savaşan bir askerî güç olmaktan çıkıp şehir siyasetinde baskı unsuru hâline gelmesine yol açar. Merkezî otorite zayıfladığında İstanbul isyanları ve taşradaki karışıklıklar yalnızca güvenlik sorunu değil, devlet düzeninin meşruiyet sorunu hâline gelir. Böyle bir ortamda ıslahat düşüncesi ortaya çıkar, fakat bu ıslahatlar çoğu zaman kişilere bağlı, baskı ve yasak merkezli, Avrupa'yı

sistemli biçimde örnek almayan geçici tedbirler olarak kalır. Askerî düzenin bozulması özellikle yeniçeri ocağı üzerinden görünür. Kapıkulu askerinin asıl görevi merkezde padişahı ve düzeni korumakken, maaş, ulufe, ocak çıkarı ve şehir hayatına yerleşme gibi gerekçelerle siyasal baskı kurması devletin iç güvenlik mantığını tersine çevirir. Genç Osman'ın Hotin seferinden sonra yeniçeri ocağını değiştirme düşüncesi, ocağın artık reformun hedefi hâline geldiğini gösterir. Yeniçerinin hükümdar üzerindeki baskısı yalnız bir askerî disiplin meselesi değildir; hükümdar otoritesinin saray, ocak ve ulema çevresi arasında parçalanması anlamına gelir. Bu tablo, duraklamanın neden sonuç ilişkisini de açıklar: otorite zayıfladıkça isyanlar artar, isyanlar arttıkça otorite daha da zayıflar. XVII. yüzyıl ıslahatlarını değerlendirirken bu yüzden kalıcı kurum inşası ile anlık otorite toparlama arasındaki farkı görmek gerekir. Devlet adamları bozulmayı fark eder; fakat çoğu çözüm, yeni bir eğitim sistemi veya çağın teknolojisini yakalayan düzenli bir dönüşüm yerine, eski düzeni sert tedbirlerle canlandırma arayışında kalır. Sorunların yalnız askerî değil, mali, ilmî ve idarî olması ise tek alandaki müdahalelerin etkisini sınırlar. Dış siyasette XVII. yüzyıl hâlâ çok cepheli bir mücadele dönemidir. Avusturya ile Zıttorok Antlaşması, Osmanlı padişahı ile Avusturya hükümdarı arasında diplomatik eşitlik fikrini güçlendirerek Orta Avrupa'daki eski üstünlüğün sarsıldığını gösterir. Lehistan ile yapılan mücadelelerde batıda geniş sınırlara ulaşılırken, Hotin seferi yeniçeri düzeninin sorunlarını açığa çıkarır. Venedik'e karşı Girit'in alınması büyük bir başarıdır, fakat kuşatmanın çok uzun sürmesi eski fetih hızının kaybolduğunu düşündürür. Rusya ile Bahçesaray Antlaşması ilk Osmanlı-Rus antlaşması olarak yeni bir rakibin sahneye çıktığını haber verir. Yüzyılın sonundaki II. Viyana bozgunu, Kutsal İttifak savaşları, Zenta yenilgisi, Karlovça ve onu tamamlayan İstanbul Antlaşması ise duraklamanın sınır diplomasisine yansıyan ağır sonucudur. Karlovça ile batıda büyük toprak kayıpları yaşanır; İstanbul Antlaşması ile Rusya Azak üzerinden Karadeniz hattında güç kazanır. Böylece XVII. yüzyıl, Osmanlı'nın hâlâ direnç gösterdiği ama askerî üstünlüğünü, kurumlarının düzenini ve diplomatik ağırlığını aynı anda koruyamadığı bir kırılma yüzyılı olarak kavranmalıdır.

1. TARİH

İçindekiler

1.3.3 • Gerileme Dönemi (XVIII. Yüzyıl)

XVIII. Yüzyılda Osmanlı: Avrupa Üstünlüğü, Lale Devri ve Küçük Kaynarca

KISACA

Gerileme Dönemi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısındaki üstünlük iddiasını korumakta zorlandığı ve Batı'yı özellikle askerî-teknik alanda örnek almaya başladığı XVIII. yüzyıl sürecidir. Pasarofça Antlaşması, yalnızca bir diplomatik metin değil, batı üstünlüğünün kabulü ve Lale Devri'ne geçiş bakımından zihniyet değişikliğidir. Bu dönemde Avrupa'da sömürge rekabeti, Yedi Yıl Savaşları, Amerikan bağımsızlığı ve Fransız İhtilali gibi gelişmeler yaşanırken Osmanlı, Avusturya ve Rusya ile savaşlar, Belgrad Antlaşması, kapitülasyonların sürekli hâle gelmesi ve özellikle Küçük Kaynarca Antlaşması ile derin bir baskı altına girer. Kırım'ın bağımsızlığı, Rusya'nın Osmanlı topraklarında konsolosluk açabilmesi, savaş tazminatı ve Ortodokslar üzerindeki müdahale zemini, XVIII. yüzyılın asıl kırılmasını oluşturur.

XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihinin ana eksenini, devletin artık Avrupa'yı yalnızca mücadele ettiği bir rakip olarak değil, askerî ve teknik bakımdan öğrenilmesi gereken bir güç alanı olarak görmeye başlamasıdır. XVII. yüzyıldaki ıslahatlar daha çok iç düzeni yeniden sıkılaştırmaya, otoriteyi baskı ve yasaklarla toplamaya yönelmişti. XVIII. yüzyılda ise Pasarofça Antlaşması ile başlayan yeni hava, batının üstünlüğünün daha açık biçimde kabul edilmesi anlamına gelir. Bu kabul yalnızca savaş meydanında yenilmekten ibaret değildir; sosyal hayat, kültür, eğitim, hukuk ve özellikle askerî teknoloji alanlarında Avrupa'nın gerisinde kalındığının fark edilmesidir. Lale Devri bu yüzden hem barış ve eğlence dönemi görüntüsüyle hem de Avrupa'ya elçi gönderme, matbaa, tercüme ve yeni tekniklere merak duyma çizgisiyle gerileme çağının zihniyet eşiğidir. Dönemin dünya şartları da Osmanlı'nın işini zorlaştırır. Avrupa devletleri artık feodal parçalanmışlık dönemindeki gibi dağınık değildir; sömürge rekabeti, deniz aşırı ticaret ve mali güç devletlerin hareket alanını genişletir. Yedi Yıl Savaşları, İngiltere ile Fransa arasındaki sömürge rekabetini derinleştirir; İngiltere geniş sömürge üstünlüğü kazanırken Fransa'da mali bunalım büyür. Amerika'daki on üç koloninin ayaklanması ve bağımsızlığa giden süreç, İngiltere'nin koloni vergileriyle bağlantılıdır. Fransa'da ise ekonomik sıkıntı ve toplumsal gerilim Fransız İhtilali'ne uzanan zemini besler. Osmanlı açısından bu olayların önemi, Avrupa'daki güç dengesinin giderek dünya ölçeğinde kurulmasıdır. Artık Akdeniz, Karadeniz, Mısır, Balkanlar ve Boğazlar yalnız bölgesel meseleler değil, büyük devletlerin çıkar alanlarıdır. Pasarofça'dan sonra başlayan Lale Devri, savaşı bir aralık gibi görünür. Fakat bu rahatlama aynı zamanda devlet elitinin Batı'yı izlemeye başladığı bir dönemdir. Saray çevresindeki eğlence kültürü, ağır vergiler ve toplumsal hoşnutsuzluk Patrona Halil İsyanı ile III. Ahmet'in tahttan indirilmesine yol açar. Ardından I. Mahmut döneminde askerî alanda daha somut adımlar görülür. Humbaracı Ahmet Paşa'nın katkısıyla humbara ocağında teknik subay yetiştirilmesi, batıdan gelen uzmanların askerî eğitimde kullanılmasının erken örneklerindendir. Belgrad Antlaşması, Osmanlı'nın Avusturya ve Rusya karşısında kazandığı önemli bir diplomatik başarı olarak öne çıkar; Fransa'nın arabuluculuğu ise Osmanlı-Fransız ilişkilerinin bu yüzyıldaki yakınlığını

gösterir. Ancak aynı Fransa'ya 1740'ta kapitülasyonların sürekli hâle getirilmesi, ekonomik ve diplomatik ayrıcalıkların artık geçici lütuf olmaktan çıkıp kalıcı bir sorun alanına dönüşmesine zemin hazırlar. XVIII. yüzyılda Rusya'nın güçlenmesi de gerileme tablosunun merkezindedir. I. Petro'dan itibaren Rus siyasetinin hedefi Karadeniz'e, Boğazlara ve daha sıcak denizlere ulaşmaktır. Bu hedef, Osmanlı'nın kuzey sınırını sıradan bir cephe olmaktan çıkarır; Kırım, Karadeniz limanları ve Balkanlardaki Slav toplulukları artık Rus politikasının doğal ilgi alanı hâline gelir. Osmanlı açısından mesele yalnız bir savaş kazanmak ya da kaybetmek değildir. Rusya'nın konsolosluk, himaye, dinî koruma ve ticaret imtiyazı gibi araçlarla Osmanlı iç düzenini takip edebilmesi, askerî yenilginin diplomatik müdahaleye dönüşmesi demektir. Bu yüzden XVIII. yüzyılın ikinci yarısı, Rusya'nın Osmanlı aleyhine sistemli bir güç hâline geldiği dönemdir. XVIII. yüzyılın en ağır kırılması Küçük Kaynarca Antlaşması'dır. Osmanlı Devleti bu antlaşma ile Kırım'ın bağımsızlığını kabul ederek Müslüman halkın yaşadığı önemli bir bölge üzerindeki siyasi hâkimiyetini kaybeder. Kırım'ın bağımsızlığı görünüşte Osmanlı'dan ayrılma anlamı taşır; fakat pratikte Rusya'nın Karadeniz ve Kırım hattında nüfuz kurmasına kapı açar. Rusya'nın Osmanlı ülkesinde konsolosluk açabilmesi, yalnız diplomatik temsil hakkı değildir; Balkanlardaki Slav ve Ortodoks toplulukları yakından izleme, şikâyetleri uluslararası meseleye çevirme ve iç işlerine müdahale zemini oluşturma imkânıdır. Osmanlı'nın Rusya'ya savaş tazminatı ödemesi de tarihî bir ilktir ve mali bakımdan yenilginin ağırlığını gösterir. Antlaşma, Rusya'nın sıcak denizlere inme idealini, Karadeniz'den Boğazlara ve oradan Akdeniz'e uzanan daha somut bir programa dönüştürür. Gerileme Dönemi bu nedenle yalnız toprak kaybı listesi değildir. Bu dönem, Osmanlı'nın Avrupa karşısında askerî üstünlüğünü kaybetmeye başladığı, reform ihtiyacını daha açık gördüğü, fakat reformu devletin bütün kurumlarına yerleştirmekte zorlandığı bir yüzyıldır. Lale Devri'nin kültürel açılımı, I. Mahmut'un teknik askerî düzenlemeleri, Belgrad'ın kısa süreli rahatlaması ve Küçük Kaynarca'nın ağır sonuçları aynı büyük hikâyenin parçalarıdır. Devlet hâlâ diplomaside hamle yapabilmekte, bazı savaşları kazanabilmekte ve kurumlarını yenilemeye çalışmaktadır; ancak Rusya ve Avrupa karşısındaki denge artık Osmanlı lehine değildir.

1. TARİH

İçindekiler

1.3.4 - Dağılma Dönemi (XIX. Yüzyıl)

XIX. Yüzyılda Osmanlı: Rus Baskısı, Islahat Fermanı ve Berlin Dengesi

KISACA

Dağılma Dönemi, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda Rusya, milliyetçilik hareketleri, Boğazlar meselesi, azınlık talepleri ve büyük devlet müdahaleleri arasında varlığını korumaya çalıştığı süreçtir. Rusya'nın Panislavizm, Panortodoks politika ve sıcak denizlere inme hedefi, Osmanlı'nın Balkanlar, Karadeniz ve Boğazlar üzerindeki konumunu sürekli baskı altında tutar. Kırım Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı yanında yer alması, Paris Barış Antlaşması ve Islahat Fermanı ile Avrupa hukuk düzenine kabul görüntüsü doğurur; ancak bu kabul iç sorunları çözmez. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Ayastefanos'un ağır şartları ve Berlin Antlaşması, dönemin gerçek kırılmasını gösterir. Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlığı, Ermeni meselesinin uluslararasılaşması, Bosna yönetiminin Avusturya'ya bırakılması ve Elviye-i Selase'nin Rusya'ya geçmesi dağılmanın diplomatik boyutudur.

XIX. yüzyıl Osmanlı tarihinin ana meselesi, imparatorluğun artık yalnız savaş meydanlarında değil, diplomasi masasında, azınlık ilişkilerinde, Boğazlar rejiminde ve Avrupa güç dengesi içinde varlığını korumaya çalışmasıdır. Bu yüzyılın en etkili dış baskısı Rusya'dan gelir. Rusya'nın I. Petro'dan itibaren şekillenen sıcak denizlere inme hedefi, Karadeniz ve Boğazlar üzerinden Akdeniz'e ulaşma arzusuyla birleşir. Buna Panislavizm politikası, yani Balkanlardaki Slav toplulukları Rus nüfuzu altında toplama fikri eklenir. Panortodoks yaklaşım da Osmanlı tebaası içindeki Ortodoks unsurları koruma iddiasıyla Rusya'ya sürekli müdahale gerekçesi verir. Dolayısıyla XIX. yüzyıldaki Osmanlı-Rus rekabeti tek tek savaşlardan ibaret değildir; Balkanlar, İstanbul, Boğazlar ve Ortodoks tebaanın statüsü üzerinde yürüyen çok katmanlı bir mücadeledir. Kırım Savaşı bu mücadelenin önemli dönemeçlerinden biridir. Rusya, Osmanlı üzerinde baskı kurmaya çalışırken, İngiltere ve Fransa Rusya'nın Akdeniz'e sarkmasını kendi çıkarları için tehlikeli görür. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'nda Avrupa devletlerinin desteğini alır. Savaş sırasında Florence Nightingale'in yaralı askerlerin bakımındaki rolü, dönemin yalnız diplomatik değil, askerî sağlık ve kamuoyu boyutu olduğunu da gösterir. Paris Barış Antlaşması sonrasında Osmanlı Devleti Avrupa devletler hukukunun parçası sayılır; fakat bu durum devletin iç sorunlarını ortadan kaldırmaz. Paris kararlarında etkili olmak isteyen Osmanlı yönetimi Islahat Fermanı'nı ilan eder. Ferman, gayrimüslimlere yeni haklar tanıyarak Avrupa'ya "tebaa eşitliği" görüntüsü vermeyi amaçlar. Ancak bağımsızlık fikrinin güçlendiği bir ortamda hak genişletmek, ayrılıkçı hareketleri her zaman durdurmaz; çünkü mesele yalnız hak eksikliği değil, artık siyasi bağımsızlık talebine dönüşen milliyetçi bir yöndür. Dağılma Dönemi'nde reform ile dış baskı çoğu zaman iç içe geçer. Tanzimat ve Islahat düzenlemeleri, devleti çağın gereklerine uyarlama çabasıdır; fakat Avrupa devletleri bu düzenlemeleri aynı zamanda Osmanlı'nın iç işlerine karışma aracı hâline getirir. Azınlık hakları, yerel özerklik talepleri ve diplomatik koruma iddiaları imparatorluğun egemenlik alanını daraltır. Rusya, Osmanlı içindeki Slav ve Ortodoks unsurları kendi politikasıyla ilişkilendirirken; İngiltere ve Fransa, Rusya'nın fazla güçlenmesini engelleme hedefiyle Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü

dönem dönem destekler. Bu destek kalıcı bir dostluktan çok güç dengesi hesabıdır. Böylece Osmanlı, büyük devletler arasında denge kurmaya çalışır; fakat her denge yeni tavizler ve yeni müdahale alanları doğurur. Bu yüzyılın savaşlarında yerel direniş örnekleri de önemlidir. Kars ve Erzurum çevresinde ortaya çıkan savunma ruhu, yalnız düzenli ordunun değil, halkın da mücadeleye katıldığı bir tablo üretir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Nene Hatun ve doğu şehirlerinin direnci, savaşın toplum hafızasında güçlü iz bırakmasını sağlar. Aynı şekilde Plevne savunması, Osmanlı'nın askerî bakımdan bütünüyle çökmüş olmadığını, uygun komuta ve savunma şartlarında uzun süre dayanabildiğini gösterir. Fakat bu direnişler genel diplomatik sonucu değiştirmeye yetmez; büyük devletlerin kurduğu masa, cephedeki kahramanlığı çoğu zaman siyasi kayba dönüştürür. 1877–1878 Osmanlı–Rus Savaşı, bu yüzyılın en sarsıcı kırılmalarındandır. Doğu cephesinde Kars, Ardahan, Batum hattı ve Erzurum çevresi; batıda ise Balkanlar savaşın ağırlığını taşır. Plevne savunması, Osmanlı direncinin sembolü hâline gelir; Gazi Osman Paşa'nın direnişi, askerî savaşma gücünün bütünüyle tükenmediğini gösterir. Buna rağmen savaşın genel sonucu ağırdır ve Rus ordusu İstanbul yakınlarına kadar ilerler. Ayastefanos Antlaşması, Rusya'nın Balkanlarda ve Doğu Anadolu'da çok geniş bir nüfuz kurmasını öngörür. Özellikle büyük Bulgaristan tasarısı, Rusya'nın Akdeniz'e inme imkânını artırdığı için Avrupa devletlerini rahatsız eder. Bu nedenle Ayastefanos yürürlüğe girmeden Berlin Kongresi ile yeniden düzenlenir. Berlin Antlaşması, Osmanlı açısından yalnız Ayastefanos'un hafifletilmesi değildir; aynı zamanda imparatorluğun parçalanma sürecinin uluslararası bir masa etrafında yönetildiğini gösterir. Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olur. Bosna Osmanlı'ya bağlı görünmekle birlikte yönetimi Avusturya'ya bırakılır. Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya geçer; bu üç bölge Elviye-i Selase adıyla anılır. Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ıslahat yapılması maddesi, Ermeni meselesini uluslararası sorun hâline getirir. Berlin, Rusya'nın Akdeniz'e doğrudan inmesini engeller; ancak Osmanlı'nın egemenliğini de ciddi biçimde sınırlar. Bu yüzden XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin reform yaparak ayakta kalmaya çalıştığı, fakat reformun büyük devlet müdahaleleriyle birlikte yürüdüğü bir dağılma yüzyılıdır. Devlet bazı alanlarda modernleşme adımı atar, bazı savaşlarda dikkat çekici direnç gösterir, diplomaside denge siyaseti izler; fakat milliyetçilik, Rus baskısı ve Avrupa müdahalesi karşısında toprak bütünlüğünü korumakta giderek zorlanır.

1. TARİH

İçindekiler

1.3.5 · XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti

XX. Yüzyıl Başında Osmanlı Devleti: Savaşlar, Toprak Kayıpları ve Siyasi Arayışlar

KISACA

XX. yüzyıla giren Osmanlı Devleti, hem Balkanlar'daki milliyetçilik hareketleri hem de büyük devletlerin yayılmacı politikaları karşısında varlığını korumaya çalışıyordu. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı bu dönemin birbirini izleyen temel kırılmalarıdır. Her savaş yalnızca toprak kaybı doğurmadı; devletin güvenlik anlayışını, nüfus yapısını ve dış politika seçeneklerini de değiştirdi. Bu dönemi kavramanın anahtarı olayları tek tek ezberlemek değil, aralarındaki bağı görmektir. Trablusgarp'ta deniz gücü ve ulaşım imkânları yetersiz kaldı, Balkan Savaşları Balkanlardaki siyasî hâkimiyeti büyük ölçüde sona erdirdi, Birinci Dünya Savaşı ise devletin askerî ve ekonomik yükünü en ağır noktaya taşıdı. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından başlayan işgaller de yeni bir millî direniş sürecinin zeminini oluşturdu.

XX. yüzyılın başındaki Osmanlı Devleti'ni anlamak için önce devletin aynı anda birden çok baskıyla karşı karşıya bulunduğunu görmek gerekir. İçeride meşrutiyet tecrübeleri ve yönetim tartışmaları sürerken dışarıda Balkanlarda milliyetçilik hareketleri güçleniyor, Avrupa devletleri ise kendi nüfuz alanlarını genişletmeye çalışıyordu. Bu ortamda Osmanlı yönetimi yalnız bir sınır savunması yapmıyor; ordusunu yenilemeye, mali kaynak bulmaya ve farklı toplulukları ortak bir siyasal çerçevede tutmaya da uğraşıyordu. Ancak devletin askerî, ekonomik ve diplomatik imkânları bu sorunların tümünü aynı anda çözmeye yeterli değildi.

Trablusgarp Savaşı bu güç dengesizliğini açık biçimde gösterdi. İtalya, sömürge elde etme hedefiyle Osmanlı toprağı olan Trablusgarp'a saldırdığında Osmanlı Devleti bölgeye düzenli ordu gönderecek deniz ve kara bağlantısına sahip değildi. Mısır'ın İngiliz denetiminde bulunması da kara yolunu kapatıyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Enver Bey ve Fethi Bey gibi subaylar bölgedeki halkı örgütleyerek mücadeleye katıldı. Balkan Savaşı'nın başlaması Osmanlı Devleti'ni barışa zorladı; Uşi Antlaşması ile Trablusgarp İtalya'ya bırakıldı. Böylece Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki varlığı sona erdi, Rodos ve On İki Ada meselesi ise sonraki döneme taşınan bir kayıp hâline geldi.

Balkan Savaşları devlet açısından daha sarsıcı bir sonuç doğurdu. Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın ittifakı karşısında Osmanlı Devleti birden fazla cephede mücadele etmek zorunda kaldı. İlk savaşın sonunda Balkanlardaki toprakların büyük bölümü kaybedildi; Arnavutluk bağımsızlığını ilan etti ve bölgede yaşayan çok sayıda Müslüman-Türk nüfus Anadolu'ya göç etti. İkinci Balkan Savaşı'nda Balkan devletlerinin kendi aralarındaki çatışma Osmanlı Devleti'ne Edirne, Kırklareli ve Dimetoka'yı geri alma fırsatı verdi. Buna rağmen Balkanlardaki siyasî hâkimiyetin geniş ölçüde kaybedilmesi, Osmanlılık düşüncesinin dağılması önlemekte yetersiz kaldığını gösterdi ve milliyetçilik fikrinin güç kazanmasına zemin hazırladı.

Birinci Dünya Savaşı'na girildiğinde Osmanlı Devleti artık hem kayıplarının etkisini taşıyor hem de büyük devletler arasındaki mücadelede kendisine güvenli bir yer arıyordu. Savaş farklı coğrafyalara yayıldığı için Kafkas, Çanakkale, Irak, Kanal, Hicaz-Yemen ve Suriye-Filistin gibi çok sayıda cephe ortaya çıktı. Çanakkale'de İtilaf Devletleri'nin boğazları aşarak İstanbul'a ulaşma ve Rusya ile bağlantı kurma girişimi durduruldu. Kafkas Cephesi'nde ağır kayıplar yaşandı; Irak ve Hicaz-Yemen cephelerinde ise savaşın insan ve kaynak yükü giderek arttı. Bu cepheleri yalnız başarı veya başarısızlık başlıklarıyla değil, her birinin Osmanlı Devleti'nin sınırlı gücünü farklı yönlerde dağıttığı gerçeğiyle değerlendirmek gerekir.

Savaşın sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin askerî hareket alanını daralttı ve İtilaf Devletleri'nin işgallerini kolaylaştırdı. Ardından hazırlanan Sevr Antlaşması, Anadolu'nun ve Boğazların paylaşılmasına yönelik ağır hükümler içeriyordu. Antlaşma Mebusan Meclisi tarafından onaylanmadığı için hukuken tamamlanmadı; Anadolu'da yürütülen Millî Mücadele'nin başarısıyla da uygulanma imkânını kaybetti. Böylece XX. yüzyıl başındaki savaşlar zinciri, yalnız Osmanlı Devleti'nin son dönemini değil, yeni bir devletin doğacağı siyasî ve toplumsal zemini de hazırlamış oldu.

1. TARİH

İçindekiler

1.4 · Osmanlı Devleti'nde Kültür ve Uygarlık

Osmanlı Kültür ve Uygarlığı: Devlet Geleneği, Saray Düzeni ve Merkez Teşkilatı

KISACA

Osmanlı kültür ve uygarlığı, yalnız saray hayatı ya da mimari eserler değil, devletin nasıl kurulduğunu, hangi gelenekleri devraldığını ve merkez teşkilatını nasıl işlediğini gösteren geniş bir yapıdır. Osmanlı düzeni Orta Asya Türk gelenekleri, İslam'ın getirdiği esaslar ve fethedilen bölgelerdeki yerel uygulamalarla şekillenir. Devletin adı Devlet-i Aliyye, Osmanoğulları, Osmaniye, Ottoman ve Atman gibi farklı biçimlerde anılır; kuruluş coğrafyası Bitinya bölgesiyle ilişkilendirilir. Hükümdarlık anlayışında kut fikri İslami yorumla sürer, Kayı boyunun Osmanoğulları kolu hanedan meşruiyetinin merkezidir. Topkapı Sarayı Birun, Enderun ve Harem bölümleriyle hem yönetim hem eğitim düzenini taşır. Divan-ı Hümayun'da vezir, defterdar, kazasker, nişancı ve sonradan katılan görevliler merkezî idarenin temel aktörleridir.

Osmanlı Devleti'nde kültür ve uygarlık, imparatorluğun yalnız gündelik hayatını değil, devlet aklını, yönetim tekniğini, eğitim anlayışını, saray düzenini ve taşra örgütlenmesini birlikte anlatır. Bu yapının temelinde üç ana damar bulunur. İlki Orta Asya'dan gelen Türk devlet geleneğidir; kut anlayışı, hanedan meşruiyeti, hükümdarlık sembolleri ve askerî örgütlenme bu çizginin izlerini taşır. İkincisi İslam'ın getirdiği esaslardır; hukuk, meşruiyet, ilmiye sınıfı ve toplum düzeni bu çerçevede şekillenir. Üçüncüsü fethedilen bölgelerdeki yerel uygulamalardır. Osmanlı, aldığı topraklarda her kurumu bütünüyle silmek yerine halkın alıştığı bazı vergi ve idare pratiklerini dönüştürerek sürdürür. Bu esneklik, farklı coğrafyaların imparatorluk düzenine eklemlenmesini kolaylaştırır. Osmanlı'nın kendini adlandırma biçimleri de bu çok katmanlı yapıyı gösterir. Devlet-i Aliyye, Osmanoğulları, Osmaniye, Ottoman ve Atman gibi adlar, hem iç kaynaklarda hem dış dünyada farklı kullanımları yansıtır. Beylik halindeki Osmanoğulları zamanla geniş bir imparatorluğa dönüşürken, kuruluş coğrafyası Bitinya bölgesiyle ilişkilendirilir. Söğüt ve Domaniç hattından başlayan hareket, Bizans sınırındaki tekfur, yerel güçler ve uç bölgesi şartları içinde büyür. Kuruluşun bu sınır karakteri, Osmanlı'ya hem savaşçı-gazi kimliği hem de farklı topluluklarla esnek ilişki kurma becerisi kazandırır. Bu nedenle Osmanlı kültür ve uygarlığı, tek bir kaynağın değil, Türk geleneği, İslam medeniyeti, Bizans ve fethedilen yerlerin pratikleriyle kurulan birleşik bir düzenin ürünüdür. Hükümdarlık anlayışında kut fikri İslam sonrası dönemde Allah'ın nasibi ve takdiri şeklinde yorumlanarak devam eder. Hanedan meşruiyeti Kayı boyunun Günhan kolundan gelen Osmanoğulları üzerinde toplanır. Osmanlı hükümdarları bey, gazi, sultan, padişah, han, hüdevendigâr ve emir gibi unvanlar kullanır. Orhan Bey'in sultan unvanıyla anılması, Osmanlı hükümdarlık dilinin erken dönemde zenginleştiğini gösterir. Hükümdarlık sembolleri arasında sikke, hutbe, tuğ, otağ, nevbet ve çeşitli alametler yer alır. Veraset anlayışı ise zamanla değişir. Başlangıçta ülke hanedanın ortak malı gibi düşünülürken, I. Murat döneminde hükümdar ve oğulları merkezli daha dar bir anlayış öne çıkar. Fatih döneminde hanedan içi mücadeleyi devlet düzeni bakımından sınırlayan hükümler güçlenir. I. Ahmet döneminde ekber ve erşed sistemiyle tahtın

hanedanın en yaşlı ve akli başında erkek üyesine geçmesi ilkesi belirginleşir. Saray düzeni, Osmanlı yönetim kültürünün en somut mekânıdır. Topkapı Sarayı üç ana bölüm üzerinden anlaşılır: Birun, Enderun ve Harem. Birun, sarayın dış hizmetler ve kabul alanıdır; elçiler burada karşılanır, divan toplantılarının çevresi burada şekillenir ve devletin dışa dönük yüzü bu alanda görünür. Enderun, sarayın iç eğitim kurumudur. Padişah çocukları, üst düzey devlet adamlarının çocukları ve devşirme sisteminden gelen yetenekli gençler burada yetişir. Enderun yalnız bir okul değil, devletin merkez kadrolarını üreten bir seçme ve terbiye düzenidir. Harem ise yalnız özel hayat alanı gibi düşünülmemelidir; burada saray kadınları eğitilir, protokol, davranış, el işi ve saray adabı öğretilir. Erkek çocuk doğuran kadınların haseki unvanıyla anılması, hanedan devamlılığı bakımından harem düzeninin siyasal anlamını gösterir. Bu saray düzeni, Osmanlı'nın insan kaynağını nasıl sınıflandırdığını da anlatır. Devşirme sistemiyle gelen yetenekli erkek çocukların askerî ya da bürokratik eğitime yönlendirilmesi, devletin sadakat ve liyakat üretme araçlarından biridir. Eli silaha yatkın olanlar askerî kanala, kalem ve zekâ yönü güçlü olanlar Enderun'a ayrılır. Böylece saray, yalnız padişahın yaşadığı yer değil, merkezî idarenin kadro havuzu hâline gelir. Harem de aynı şekilde yalnız mahrem bir alan değil, hanedan devamlılığı, protokol ve saray terbiyesi bakımından kurumsal bir işleve sahiptir. Merkez teşkilatının kalbi Divan-ı Hümayun'dur. Divan'da sadrazam ve vezirler yürütme gücünü temsil eder; vezirler günümüz bakanlarına benzetilebilecek görev alanlarına sahiptir. Defterdar maliye işlerinden, bütçeden, hesaplardan ve maaş düzeninden sorumludur. Kazasker ilmiye ve yargı düzeninin önemli aktörüdür; kadınların tayini ve ulema kayıtlarıyla ilişkilidir. Nişancı, tuğra, ferman dili ve tahrir defterleriyle devletin yazılı düzenini temsil eder. Kaptan-ı derya, reisülküttap ve şeyhülislam gibi görevliler divana sonradan katılan ya da etkisi zamanla artan unsurlardır. Rumeli görevlilerinin protokolde Anadolu görevlilerinden önde sayılması, Osmanlı'nın fetih yönünün ve Rumeli merkezli genişleme tecrübesinin kurumsal hafızaya yansımasıdır. Bu bütünlük içinde Osmanlı kültür ve uygarlığı, bir yandan eski Türk ve İslam mirasını sürdürürken, diğer yandan fethettiği coğrafyaların idari alışkanlıklarını içine alan pragmatik bir imparatorluk düzeni kurar.

1. TARİH

İçindekiler

1.5.1 - Cemiyetler ve Kongreler Dönemi

Cemiyetlerden Kongrelere: Millî Mücadele'nin Örgütlenme Zemini

KISACA

Cemiyetler ve kongreler dönemi, Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında Anadolu'da ortaya çıkan dağınık tepkinin millî bir programa dönüşmesini anlatır. İtilaf Devletlerinin işgalleri, azınlık örgütlerinin faaliyetleri ve manda ya da himaye arayışları karşısında Türk halkı yerel savunma cemiyetleri kurdu. Bu cemiyetler başlangıçta bölgesel nitelikteydi; kimi İzmir'in, kimi Doğu Anadolu'nun, kimi Trakya'nın veya Karadeniz'in haklarını savunmaya çalışıyordu. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından sonra Havza ve Amasya genelgesi millî bilinci uyandırdı; Erzurum ve Sivas kongreleri ise yerel direnişi ulusal hedeflerle birleştirdi. Amasya Genelgesi, Millî Mücadele'nin gerekçesini, amacını ve yöntemini ortaya koyduğu için dönemin en kritik belgelerinden biridir. Bu süreç sonunda bağımsızlık fikri, cemiyetlerin bölgesel savunmasından bütün vatani kapsayan ortak bir mücadeleye dönüştü.

Cemiyetler ve kongreler döneminin temelinde, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra ortaya çıkan otorite boşluğu ve işgal ortamı vardır. İtilaf Devletleri stratejik noktaları işgal ederken, azınlık örgütleri kendi çıkarları doğrultusunda faaliyet göstermeye başladı. Rum ve Ermeni cemiyetleri, Wilson İlkeleri'ni kendi amaçlarına uygun yorumlayarak bazı bölgelerde nüfus ve hak iddiaları geliştirdi. Aynı ortamda Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu padişah ve halifeye bağlılıkta, İngiliz ya da Amerikan himayesinde veya manda düşüncesinde arayan millî varlığa düşman cemiyetler de ortaya çıktı. Böylece Anadolu'da yalnız dış işgal değil, iç siyasi yön arayışları da mücadele edilmesi gereken bir sorun hâline geldi.

Bu şartlarda Türk halkının kurduğu millî cemiyetler, vatanın çeşitli bölgelerinde savunma refleksinin ilk örgütlü biçimini oluşturdu. Trakya-Paşaeli Cemiyeti Batı Trakya'nın Yunanlara verilmesini engellemeye, İzmir Müdâfaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak çevresi İzmir'in Türklüğünü savunmaya, Kilikyalılar Cemiyeti Çukurova'nın Ermenilere bırakılmasına karşı çıkmaya, Trabzon ve Doğu Anadolu müdafaa-i hukuk örgütleri ise Rum ve Ermeni iddialarına direnmeye çalıştı. Karakol Cemiyeti Anadolu'ya personel, silah ve teçhizat aktararak direnişi destekledi. Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti de Millî Mücadele'ye kadınların örgütlü katkısını gösteren önemli örneklerden biri oldu.

Bu cemiyetlerin en belirgin özelliği bölgesel olmalarıdır. Her biri kendi yöresindeki işgale veya tehdide karşı doğmuştu. Bu yönleriyle halkı bilinçlendirdiler, haksız propagandalara karşı Türk milletinin haklarını savundular ve direniş iradesini diri tuttular. Fakat bölgesel dağınıklık, tek başına kesin kurtuluşu sağlayacak güçte değildi. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması için yerel örgütlenmelerin ortak bir amaç etrafında birleşmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı, bu dağınık tepkiyi ulusal bir programa dönüştüren sürecin başlangıcı oldu.

Havza Genelgesi bu dönüşümün ilk işaretlerinden biridir. Mustafa Kemal, işgallerin haksızlığını protesto etmek için mitingler düzenlenmesini, İtilaf Devletleri temsilcilerine ve İstanbul Hükûmetine telgraflar

çekilmesini istedi. Aynı zamanda gösterilerde taşkınlıklardan kaçınılmasını vurguladı. Bu tutum, Millî Mücadele'nin yalnız duygusal bir tepki değil, dünyaya haklılığını göstermek isteyen kontrollü bir siyasi hareket olduğunu ortaya koyar. Amasya Genelgesi ise bu çizgiyi daha açık bir programa dönüştürdü. Vatanın bütünlüğünün ve milletin bağımsızlığının tehlikede olduğu, İstanbul Hükûmetinin sorumluluğunu yerine getiremediği ve milletin istiklalini yine milletin azim ve kararının kurtaracağı ifade edildi.

Amasya Genelgesi, Millî Mücadele'nin gerekçesini, amacını ve yöntemini aynı metinde topladığı için ihtilal bildirisi niteliği taşır. Gerekçe, vatanın ve bağımsızlığın tehlikede olmasıdır. Amaç, milletin istiklalini kurtarmaktır. Yöntem ise milletin azim ve kararına dayanan millî bir heyet ve Sivas'ta toplanacak ulusal kongredir. Erzurum Kongresi bölgesel amaçla toplansa da aldığı kararlarla yurdun bütününe ilgilendiren ulusal bir nitelik kazandı; manda ve himaye reddedildi. Sivas Kongresi ise bu çizgiyi daha ileri taşıyarak dağınık direniş örgütlerini tek çatı altında toplama iradesini güçlendirdi.

Kongre kararlarının KPSS açısından en önemli okuma noktası, yerel savunmanın giderek programlı bir egemenlik fikrine bağlanmasıdır. Millî sınırlar içinde vatanın bir bütün olduğu düşüncesi, parçalı işgal planlarına karşı ortak bir siyasi dil kurdu. Manda ve himayenin reddi, bağımsızlığın yalnız işgalci kuvvetlere karşı değil, yabancı korumasına dayalı çözüm arayışlarına karşı da savunulduğunu gösterdi. Temsil Heyeti'nin güçlenmesi ise sonraki dönemde Ankara merkezli siyasi otoritenin kurulmasına hazırlık yaptı. Böylece kongreler, cemiyetlerin savunma refleksini düzenli siyasi programa dönüştüren geçiş zemini oldu.

Kongreler aynı zamanda temsil fikrini de güçlendirdi. Amasya Genelgesi'nin her sancaktan güvenilir temsilcilerin Sivas'a gönderilmesini istemesi, mücadelenin kişisel veya dar askerî bir girişim olarak değil, milletin temsilcileriyle yürütülecek bir hareket olarak tasarlandığını gösterir. Erzurum'da Mustafa Kemal'in askerlikten ayrılarak sine-i millete dönmesi de bu yeni meşruiyet anlayışının sembolüdür. Artık mücadele resmî bir görevden çok millet iradesine dayanan siyasi ve toplumsal bir sorumluluk olarak yürütülecektir.

Amasya Görüşmeleri de bu çizginin İstanbul Hükûmeti tarafından tanınması açısından önemlidir. Temsil Heyeti ile İstanbul Hükûmeti arasında yapılan görüşmeler, Erzurum ve Sivas kongrelerinde oluşan millî iradenin artık görmezden gelinemeyeceğini ortaya koydu. Bu süreçte kongre kararları, yerel savunma taleplerinden çıkarak devletin geleceğini belirleyecek siyasi esaslara dönüştü. Böylece cemiyetler dönemi, kongreler yoluyla millî iradeye dayalı ortak mücadele dönemine bağlandı.

1. TARİH

İçindekiler

1.5.2 · I. TBMM Dönemi

I. TBMM: Millî İrade, Olağanüstü Yetkiler ve İç İsyanlarla Mücadele

KISACA

I. TBMM dönemi, Millî Mücadele'nin siyasi merkezinin Ankara'da kurulmasını ve millî iradenin devlet otoritesinin temeli hâline gelmesini ifade eder. İstanbul'un resmen işgal edilmesi ve Mebusan Meclisinin çalışamaz hâle gelmesi üzerine Mustafa Kemal, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacağını duyurdu. 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplayarak meclis hükûmeti sistemini benimsedi. Meclisin üstünde bir güç olmadığı ve vatanın kaderinde millî iradenin esas alınacağı kararlaştırıldı. Bu dönemde BMM yalnız işgal güçleriyle değil, İstanbul Hükûmeti, azınlık hareketleri ve Millî Mücadele karşıtı ayaklanmalarla da mücadele etti. Hıyanet-i Vataniye Kanunu, Anadolu Ajansı, Hâkimiyet-i Millîye gazetesi ve İstiklal Mahkemeleri bu mücadelenin araçları oldu.

I. TBMM döneminin doğuşu, İstanbul'un resmen işgali ve Osmanlı Mebusan Meclisinin işlevsiz kalmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Misak-ı Millî'nin kabulünden sonra İstanbul'un işgal edilmesi, Mebusan Meclisinin bir daha toplanamamasına ve 11 Nisan 1920'de hukuken sona ermesine yol açtı. Bu gelişme, Anadolu'da Millî Mücadele'ye temkinli yaklaşan bazı vatanseverlerin de Ankara çizgisine yaklaşmasını hızlandırdı. Mustafa Kemal, 19 Mart 1920'de gönderdiği genelgeyle Ankara'da millî bir meclis toplanacağını bildirdi. Genelge, olağanüstü yetkilere sahip bir meclis kurulmasını, her sancaktan liyakatli üyelerin seçilmesini ve dağıtılan Mebusan Meclisi üyelerinin de bu meclise katılabilesini öngörüyordu.

Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de açıldı. Bu açılış, Millî Mücadele'nin yalnız askerî bir direniş değil, aynı zamanda meşru bir siyasi otorite kurma hareketi olduğunu gösterir. 24 Nisan 1920'de alınan kararlar, yeni düzenin temel mantığını ortaya koydu. Hükûmet kurmanın zorunlu olduğu, geçici bir hükûmet başkanı veya padişah vekili atamanın uygun olmadığı, meclisin temsil ettiği millî iradenin vatanın kaderine hâkim kılınacağı ve BMM'nin üstünde bir kuvvet bulunmadığı kabul edildi. Bu kararlar, egemenliğin kaynağını saraydan millete taşıyan yeni anlayışın açık ifadesidir.

Meclis hükûmeti sistemi bu dönemin en önemli yönetim biçimidir. BMM, yasama ve yürütme yetkilerini kendi elinde topladı; meclis içinden seçilecek vekiller hükûmet işlerini yürütecek, meclis başkanı bu kurulun da başkanı olacaktı. Bu güçler birliği anlayışı olağanüstü savaş şartlarının sonucuydu. Amaç hızlı karar almak, dağınık otoriteyi tek merkezde toplamak ve Millî Mücadele'yi meşru bir iradeyle yönetmekti. I. TBMM'nin kurucu ve ihtilalci kabul edilmesi de buradan gelir. Meclis, yalnız mevcut düzen içinde çalışan bir kurum değil, yeni bir devletin temelini atan olağanüstü bir siyasi merkezdi.

I. TBMM'nin temel amacı millî birliği ve bağımsızlığı sağlamak, Misak-ı Millî'yi gerçekleştirmekti. Üyeleri arasında azınlık temsilcilerinin yer almaması ve ulus devletin temellerini atması, onun millî niteliğini gösterir. 8 Şubat 1921'den itibaren meclisin Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak adlandırılması,

Ankara'daki otoritenin kurumsal kimliğini daha da güçlendirdi. Bu meclis, savaşın yönetimi kadar halkın gözünde meşruiyet mücadelesi de verdi. BMM'nin padişah ve halifenin durumunu ileride meclisin düzenleyeceği esaslara bırakması ise savaş şartlarında birlik arayışıyla yeni egemenlik anlayışı arasındaki hassas dengeyi yansıtır.

BMM açıldıktan sonra işgaller sürerken İstanbul Hükûmeti, azınlıklar ve Millî Mücadele karşıtları tarafından çeşitli ayaklanmalar çıkarıldı. Şeyhülislam fetvaları, İstanbul Hükûmeti ve İtilaf Devletlerinin desteği bu ayaklanmaların yayılmasında etkili oldu. BMM Hükûmeti bir yandan dış işgalle, diğer yandan iç isyanlarla uğraşmak zorunda kaldı. Halkı bilgilendirmek için Hâkimiyet-i Millîye gazetesi yayımlandı; Millî Mücadele haberlerini yurda ve dünyaya duyurmak için Anadolu Ajansı kuruldu. Ankara Müftüsü Rifat Börekçi'nin karşı fetvası, İstanbul'un fetvasına karşı dinî meşruiyet mücadelesinin de yürütüldüğünü gösterir.

Ayaklanmalara karşı alınan önlemler arasında Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri özel önem taşır. Mevcut mahkemeler savaş şartlarında hızlı sonuç veremediği için İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Başlangıçta askerden kaçmaları önlemek ve düzenli ordunun kurulmasını sağlamak amaçlanmışken, zamanla isyan, bozgunculuk ve casusluk gibi suçlar da mahkemelerin alanına girdi. Mahkemelerin seyyar çalışması, kararlarının kesin olması ve olay yerinde hızlı yargılama yapması olağanüstü dönemin güvenlik ihtiyacını gösterir.

Bu tedbirlerin sınav açısından birlikte okunması gerekir. Basın ve ajans faaliyetleri kamuoyu oluşturmayı, karşı fetva dinî meşruiyet alanındaki karışıklığı gidermeyi, Hıyanet-i Vataniye Kanunu hukuki dayanak sağlamayı, İstiklal Mahkemeleri ise uygulama gücü üretmeyi amaçladı. Yani BMM, yalnız askerî cephe kurmadı; haberleşme, hukuk, yargı ve propaganda alanlarında da Ankara merkezli yeni bir otorite inşa etti. Bu bütünlük, I. TBMM'nin olağanüstü koşullarda devlet gibi davranan kurucu karakterini açıklar.

Bu dönem aynı zamanda düzenli orduya geçişin ve merkezî otoriteyi güçlendirme çabasının dönemidir. Kaynak metinde ayaklanmalar arasında düzenli orduya katılmak istemeyen bazı Kuvay-ı Millîyecilerin çıkardığı isyanların da sayılması, BMM'nin yalnız dış düşmana karşı değil, kendi içinde disiplinli bir mücadele düzeni kurmak için de uğraştığını gösterir. Böylece I. TBMM dönemi, millî iradeye dayalı yeni siyasi otoritenin kurulması, savaşın yönetilmesi ve iç düzenin olağanüstü araçlarla korunması bakımından Millî Mücadele'nin en belirleyici evrelerinden biri oldu.

1. TARİH

İçindekiler

1.6 • Kurtuluş Savaşı Cepheleri (Muharebeler Dönemi)

Kurtuluş Savaşı Cepheleri: Farklı Mücadelelerin Ortak Hedefi

KISACA

Kurtuluş Savaşı'ndaki cepheler aynı mücadelenin farklı coğrafyalardaki parçalarıdır. Doğu Cephesi'nde Ermenistan'a karşı kazanılan askerî başarı Gümrü Antlaşması'na ulaştı. Güney Cephesi'nde halk direnişi öne çıktı ve Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması sonrasında çatışmalar sona erdi. Batı Cephesi ise düzenli ordunun Yunan kuvvetlerine karşı yürüttüğü ve savaşın sonucunu belirleyen ana cephe oldu.

Cepheleri birbirinden ayıran temel nokta, yalnız karşılarındaki güç değil, mücadele biçimleridir. Doğu'da düzenli ordu ve antlaşma, Güney'de yerel direniş ile diplomasi, Batı'da ise düzenli ordunun aşamalı askerî mücadelesi belirleyicidir. Bu farklılıklar, Millî Mücadele'nin tek bir yöntemle değil, askerî ve siyasî imkânların birlikte kullanılmasıyla yürütüldüğünü gösterir.

Kurtuluş Savaşı'nın cephelerini öğrenirken her cepheyi ayrı bir olay dizisi gibi görmek eksik kalır. Anadolu'nun işgallere karşı savunulması ortak hedeftir; fakat karşıdaki güç, bölgenin şartları ve eldeki imkânlar değiştiği için mücadele biçimleri de farklılaşmıştır. Bu nedenle Doğu, Güney ve Batı cepheleri aynı savaşın içinde birbirini tamamlayan üç ayrı tecrübe olarak değerlendirilmelidir. Bir cephede sağlanan güvenlik, başka bir cepheye insan ve malzeme aktarılmasını kolaylaştırmış; bir antlaşma ile kapanan cephe, Millî Mücadele'nin diplomatik gücünü de artırmıştır.

Doğu Cephesi'nde temel sorun Ermeni kuvvetlerinin bölgedeki saldırıları ve bağımsız bir Ermenistan kurma girişimiydi. Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk ordusu Sarıkamış ve Kars'ı geri aldıktan sonra Ermenistan barış istemek zorunda kaldı. Gümrü Antlaşması, Büyük Millet Meclisinin imzaladığı ilk uluslararası antlaşma olarak önem taşır. Bu sonuç yalnız askerî bir kazanım değildi; Meclis Hükûmetinin muhatap alınabildiğini gösterdi ve doğu sınırında daha güvenli bir ortam oluşturdu.

Güney Cephesi'nde mücadele daha çok yerel halkın örgütlenmesiyle yürüdü. Maraş, Urfa ve Antep çevresinde Kuvayimillîye birlikleri ve halk, Fransız kuvvetleri ile onların desteklediği unsurlara karşı direndi. Bu cephede düzenli ordunun doğrudan ve geniş çaplı bir savaşı yerine, şehirlerin savunulmasına dayanan bir direnç öne çıktı. Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması çatışmaları sona erdirdi. Böylece güneydeki askerî baskı azaldı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Batı Cephesi'ne daha fazla yoğunlaşma imkânı buldu.

Batı Cephesi, Yunan kuvvetlerine karşı yürütülen mücadelenin merkezidir ve düzenli ordunun kurulmasının zorunluluğu burada açıkça ortaya çıkmıştır. Kuvayimillîye birlikleri işgale karşı ilk direnişi sağlamış olsa da dağınık yapı büyük bir ordunun karşısında kalıcı sonuç üretmekte yetersiz kaldı. Gediz Taarruzu'nun ardından düzenli ordu düzenine geçilmesi hızlandı. İnönü muharebeleri bu yeni ordunun ilk önemli sınavları oldu; Sakarya Meydan Muharebesi savunmadan taarruza geçişin eşiğini oluşturdu; Büyük Taarruz ise Yunan ordusunun Anadolu'daki askerî varlığını sona erdirdi.

Cephelerin sonuçları bir arada düşünöldüğünde Millî Mücadele'nin gücü daha görünür hâle gelir. Doğü Cephesi Gümrü ile kapanarak siyasî meşruiyeti destekledi, Güney Cephesi Ankara Antlaşması ile çatışma alanını daralttı, Batı Cephesi ise askerî zaferi kesinleştirdi. Mudanya Ateşkes Antlaşması silahlı çatışmayı durduran aşama oldu; Lozan Barış Antlaşması da bu askerî ve diplomatik birikimi uluslararası düzeyde tamamladı. Cepheleri bu neden-sonuç zinciri içinde izlemek, hem antlaşmaların hem de muharebelerin yerini daha sağlam biçimde kurar.

1. TARİH

İçindekiler

1.7.1 - Atatürk'ün Hayatı ve Kişiliği

Mustafa Kemal'in Yetiştirme Süreci: Aile, Okullar, Şehirler ve Fikir Dünyası

KISACA

Mustafa Kemal'in hayatı, yalnızca doğum yeri ve okul sırası ezberiyle değil, onu liderliğe hazırlayan çevrelerle birlikte anlaşılır. 1881'de Selanik'te doğması, çok kültürlü ve Avrupa'ya açık bir Osmanlı liman kentinde büyümesi anlamına geliyordu. Mahalle Mektebinden Şemsi Efendi Mektebine geçişi, geleneksel ve modern eğitim anlayışları arasındaki farkla erken yaşta karşılaşmasını sağladı. Selanik Askerî Rüştiyesinde askerî disiplin ve vatan sevgisiyle tanıştı; Manastır Askerî İdadisinde tarih, edebiyat ve fikir hayatı bakımından gelişti. Harp Okulu ve Harp Akademisi yılları, memleket meselelerine ilgisini artırdı ve onu 1905'te kurmay yüzbaşı olarak askerî hayata taşıdı. Selanik, Manastır, İstanbul, Şam ve Sofya gibi şehirler, onun olaylara farklı açılardan bakabilen, diplomasiyle askerliği birlikte değerlendiren, yenilikçi ve bağımsızlıkçı kişiliğinin oluşmasında belirleyici oldu.

Mustafa Kemal'in hayatı, Osmanlı Devleti'nin çözülme döneminin içinde şekillendiği için kişisel biyografi ile tarihî ortam birbirinden ayrı düşünülemez. 1881'de Ali Rıza Efendi ile Zübeyde Hanım'ın çocuğu olarak Selanik'te dünyaya geldi. Kaynak metin, ailesinin baba tarafından Kızıl Oğuz Yörüklerine, anne tarafından Karaman Konyar Yörüklerine dayandığını ve her iki ailenin de Balkan coğrafyasına yerleştirilen evlâd-ı fâtihân topluluklarıyla ilişkili olduğunu belirtir. Selanik'in Türk, Yunan, Sırp, Ulah, Bulgar, Arnavut, Müslüman, Hristiyan ve Musevi unsurları bir arada barındıran yapısı, Mustafa Kemal'in erken yaşta çok kültürlü ve hareketli bir çevreyle karşılaşmasını sağladı. Aynı dönemde Rumeli'de ayaklanmalar ve paylaşım planları yaşanıyor, Osmanlı Devleti siyasi ve ekonomik baskılarla boğuşuyordu.

Eğitim hayatının ilk basamağı, aile içindeki iki farklı tercih arasında başladı. Zübeyde Hanım geleneksel usulle mahalle mektebini isterken Ali Rıza Efendi yeni usulle eğitim veren Şemsi Efendi Mektebini tercih ediyordu. Mustafa Kemal önce mahalle mektebine başladı, kısa süre sonra Şemsi Efendi Mektebine geçti. Bu geçiş, onun yetiştirme sürecinde modern eğitimin önemini gösteren ilk örnektir. Daha sonra Selanik Mülkiye Rüştiyesine başladıysa da buradaki eğitimini tamamlamadan Selanik Askerî Rüştiyesine geçti. Bu okulda askerî kadronun oluşturduğu disiplinli atmosfer, devletin içinde bulunduğu durumun anlatılması ve vatan sevgisinin aşılması onun karakterine etki etti. Matematik öğretmeni Yüzbaşı Mustafa Efendi'nin ona Kemal adını vermesi, olgunluğu ve yetenekleriyle çevresinde dikkat çektiğini gösteren sembolik bir olaydır.

Manastır Askerî İdadisi, Mustafa Kemal'in fikrî gelişimi bakımından özel bir yere sahiptir. 1896'da Selanik Askerî Rüştiyesini bitirdikten sonra bu okula girdi. Arkadaşı Ömer Naci, hitabet ve şiire ilgisinin gelişmesine katkı sağladı. Namık Kemal'in hürriyet fikrini işleyen eserleri ve Mehmet Emin Yurdakul'un Türk olmanın gururunu vurgulayan şiirleri, onda millî duyarlılığı besledi. Tarih öğretmeni Kolağası Mehmet Tefvik Bey'in etkisiyle özellikle Türk tarihine yöneldi. Fransızcasını geliştirme çabası ve

Rousseau, Voltaire, Auguste Comte, Montesquieu gibi düşünürleri okuması, askerî eğitimle fikir dünyasını birleştiren bir gelişim çizgisi ortaya çıkardı. Burada önemli olan, Mustafa Kemal'in yalnızca ders başarısıyla değil, okuduğu metinler ve takip ettiği fikir akımlarıyla da kendisini yetiştirmesidir. Bu durum onun ileride olayları yalnız askerî açıdan değil, toplum, devlet ve millet fikri açısından da değerlendirmesine zemin hazırladı.

Harp Okulu ve Harp Akademisi yılları, bu birikimi daha geniş bir siyasi bilince taşıdı. İstanbul, imparatorluğun başkenti olarak farklı fikirlerin, basın yayın faaliyetlerinin ve devlet sorunlarının yoğun biçimde görüldüğü bir merkezdi. Mustafa Kemal Harp Okulunu teğmen rütbesiyle bitirdi, Harp Akademisine devam etti ve 1905'te kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. Bu yıllarda okuduğu eserler, yeni çevresi ve edindiği tecrübeler, memleket meselelerine ilgisini artırdı. Kurmay subaylık eğitimi, ona olayları planlama, neden-sonuç ilişkisi kurma ve askerî kararları daha geniş siyasi sonuçlarıyla birlikte düşünme alışkanlığı kazandırdı. Böylece eğitim hayatı, onun kişiliğinde disiplinli askerlik ile sorgulayıcı fikir dünyasını birlikte güçlendirdi.

Kaynak metin, Mustafa Kemal'in hayatına yön veren şehirleri Selanik, Manastır, İstanbul, Şam ve Sofya olarak sıralar. Selanik ona farklı fikirleri ve hoşgörüyü; Manastır Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerini ve stratejik düşünmeyi; İstanbul devlet merkezinin sorunlarını; Şam askerlik hizmeti sırasında yönetim aksaklıklarını ve örgütlenme deneyimini; Sofya ise Avrupa diplomasisini ve modernleşme gözlemlerini kazandırdı. Bu şehirler yalnızca bulunduğu yerler değildir; her biri onun karakterinde başka bir yönü güçlendirdi. Selanik'in basın ve fikir ortamı farklı görüşleri tanımasına, Manastır'ın askerî ve milliyetçi atmosferi tarih bilinci kazanmasına, İstanbul'un merkezî yapısı devletin sorunlarını yakından görmesine, Şam ve Sofya ise sahadaki yönetim sorunlarıyla diplomatik çevreleri tanımasına imkân verdi.

Şam'da Vatan ve Hürriyet adlı gizli cemiyeti kurması, yalnızca bir subay değil, siyasi çözüm arayan bir aydın olarak da yetiştiğini gösterir. Sofya'da ataşemiliter olarak görev yapması ise dış dünyayı tanımasını, Avrupa siyasetini yakından izlemesini ve ilerideki devlet adamlığı için diplomatik tecrübe edinmesini sağladı. Bütün bu çizgi, onun yetişme sürecinde kişisel merakın, okul disiplininin, tarih bilincinin ve farklı toplumları gözlemleme imkânının birlikte çalıştığını gösterir. Bu nedenle Atatürk'ün kişiliği, askerî disiplin, tarih bilinci, bağımsızlık düşüncesi, çağdaşlaşma fikri ve çok yönlü şehir tecrübesinin birleşimiyle açıklanır.

1. TARİH

İçindekiler

1.7.2 - Atatürk İnkıpları

Atatürk İnkıpları: Siyasi, Hukuki, Eğitim ve Kültür Alanlarında Çağdaşlaşma

KISACA

Atatürk inkıpları, Millî Mücadele'nin kazanımlarını çağdaş, millî ve laik bir devlet düzenine dönüştüren köklü değişikliklerdir. Saltanatın kaldırılması, Ankara'nın başkent olması, Cumhuriyet'in ilanı, halifeliğin kaldırılması ve 1924 Anayasası, siyasi yapıyı millî egemenlik temeline oturttu. Hukuk alanında Türk Medeni Kanunu ve diğer temel kanunlarla hukuk birliği sağlandı; kadınların aile ve toplum içindeki hakları güçlendirildi. Eğitim ve kültür alanında Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Harf İnkılabı, Millet Mektepleri, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi adımlar, yeni devletin ortak kültür ve eğitim anlayışını şekillendirdi. Bu inkıpların ortak yönü, eski kurumların bıraktığı ikilikleri gidermek, bağımsızlığı yalnız siyasi değil hukuki, kültürel ve toplumsal alanlarda da sağlamlaştırmak ve Türkiye'yi çağdaş dünyayla uyumlu hâle getirmektir.

Atatürk inkıpları, Millî Mücadele'nin askerî ve diplomatik başarılarından sonra yeni Türk devletinin hangi temeller üzerinde yükseleceğini belirleyen dönüşümlerdir. Bu inkıpların ilk büyük halkası siyasi alandadır. 23 Nisan 1920'de BMM'nin açılmasıyla millî irade esas alınmış, fakat savaş şartları nedeniyle yeni devlet düzeninin bütün sonuçları hemen açıkça ilan edilmemişti. Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İtilaf Devletlerinin Lozan'a hem Ankara hem de İstanbul hükûmetlerini çağırması, siyasi ikiliği sona erdirmeye ihtiyacı belirginleştirdi. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti hukuken sona erdi; TBMM, Türk milletinin tek temsilcisi hâline geldi.

Ankara'nın başkent olması, Cumhuriyet'in ilanı ve halifeliğin kaldırılması bu siyasi dönüşümün devamıdır. Ankara, Millî Mücadele'nin merkezi, ulaşım ve haberleşme bakımından elverişli, güvenlik açısından daha uygun bir şehir olduğu için 13 Ekim 1923'te başkent kabul edildi. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile rejimin adı kondu, Mustafa Kemal ilk cumhurbaşkanı seçildi ve meclis hükûmeti sisteminden kabine sistemine geçildi. 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması ise millî egemenlikle bağdaşmayan bir ikiliği ortadan kaldırdı. Aynı gün Şer'iye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kurulması, Erkân-ı Harbiye Vekâletinin yerine askerî ve sivil görevleri ayıran yeni kurumların oluşturulması laikleşme ve sivilleşme yönünde önemli adımlardı.

1924 Anayasası bu siyasi dönüşümü anayasal çerçeveye taşıdı. Devletin cumhuriyet niteliği, egemenliğin millete ait olduğu ilkesi ve TBMM'nin merkezi rolü yeni düzenin temelini oluşturdu. Bu yüzden inkıpları ayrı ayrı ezberlemek yerine, siyasi egemenlikten hukuk birliğine, eğitimden kültüre uzanan aynı çağdaşlaşma çizgisinin parçaları olarak görmek gerekir. Her adım, eski kurumların doğurduğu ikilikleri azaltarak yeni devletin karar alma gücünü ve toplumsal bütünlüğünü artırmayı hedefledi.

Hukuk alanındaki inkıplar, devletin çağdaş ve laik yapısını günlük hayata taşıdı. Osmanlı döneminde örfi ve şeri hukuk, azınlıkların kendi hukuk uygulamaları, karma mahkemeler ve yabancıların adli

imtiyazları hukuk birliğini zorlaştırıyordu. Cumhuriyet yönetimi, millî, çağdaş ve laik bir devlet düzeni kurmak için hukuk sistemini yenilemek istedi. 17 Şubat 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu, İsviçre Medeni Kanunu esas alınarak hazırlandı ve 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girdi. Bu kanun tek eşle evlilik, resmî nikâh, kadınlara boşanma ve çalışma hakkı, miras ve şahitlikte kadın-erkek eşitliği gibi düzenlemelerle aile ve toplum düzenini değiştirdi. Patrikhane ve konsoloslukların mahkeme kurma yetkilerinin kaldırılması da hukuk birliğini güçlendirdi.

Hukuk inkılapları yalnız medeni kanunla sınırlı kalmadı. İtalyan Ceza Kanunu'ndan yararlanılarak Türk Ceza Kanunu, Alman ve İsviçre kanunlarından yararlanılarak ticaret, muhakeme, icra ve iflas alanlarında yeni düzenlemeler hazırlandı. Bu durum, Cumhuriyet'in hukuk sistemini yalnız geleneksel kurumları kaldırmakla değil, farklı alanlarda çağdaş ve işleyen bir mevzuat kurmakla da inşa ettiğini gösterir. Hukuki yenilikler tam bağımsızlığın adli bağımsızlık boyutunu tamamladı.

Eğitim ve kültür alanındaki inkılaplar, yeni toplumun fikrî temelini oluşturdu. Osmanlı döneminde mektep-medrese ayrılığı ve yabancı okulların farklı yönelimleri eğitimde birlik sorununu büyütmişti. 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün eğitim kurumları tek çatı altında toplandı; eğitim millî, laik ve çağdaş bir nitelik kazandı. İlköğretimin zorunlu ve parasız hâle gelmesi, karma eğitime geçilmesi, yabancı ve azınlık okullarının denetlenmesi, eğitimde ortak yurttaşlık bilinci oluşturmayı hedefliyordu. Maarif Kongresi'nin Millî Mücadele devam ederken toplanmış olması, eğitim meselesinin zaferden sonraya bırakılmış sıradan bir idari alan değil, yeni devletin gelecek inşasının merkezinde görüldüğünü gösterir.

Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri, eğitim ve kültür dönüşümünün halkla doğrudan buluşan yönüdür. Türkçenin ses yapısına uygun Latin harfleri esas alınarak yeni Türk alfabesi hazırlandı ve 1 Kasım 1928'de kabul edildi. Ardından okuryazarlığı artırmak için Millet Mektepleri kuruldu; Mustafa Kemal'e Başöğretmen unvanı verildi. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu ise millî kültürün tarih ve dil temellerini güçlendirmek için oluşturuldu. Türk Tarih Kurumu, Türk tarihini bilimsel yollarla araştırmayı ve Türklerin medeniyete katkılarını ortaya koymayı amaçladı. Türk Dil Kurumu ise Türkçeyi yabancı dillerin etkisinden arındırma ve değerine yaraşır bir seviyeye çıkarma hedefiyle kuruldu. Bütün bu inkılaplar birlikte düşünüldüğünde, Atatürk inkılapları yalnız kurum değiştirmek değil, devletin egemenlik anlayışını, hukuk düzenini, eğitim yapısını ve kültürel kimliğini çağdaşlaşma ekseninde yeniden kurmaktır.

1. TARİH

İçindekiler

1.8.1 - Partiler ve Partileşme Dönemi (İç Politika)

Çok Partili Hayata Geçiş: Dörtlü Takrir, Demokrat Parti ve 1946–1950 Seçimleri

KISACA

Partiler ve partileşme dönemi, Türkiye’de tek parti yönetiminden çok partili siyasal hayata geçişin hangi gerilimler içinde doğduğunu anlatır. II. Dünya Savaşı’nın yoksullaştırıcı etkisi, savaş ekonomisinin yarattığı baskılar ve dünyada güçlenen demokrasi fikri, CHP içindeki muhalefeti görünür hâle getirdi. Çiftçi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan’ın başını çektiği grup parti yönetimini daha açık biçimde eleştirdi. Dörtlü Takrir, meclis denetiminin güçlendirilmesini ve siyasi hakların genişletilmesini isteyen bir demokratikleşme çağrısıydı. Takririn reddi ve ardından yaşanan ihraç-istifa süreci Demokrat Partinin kurulmasına giden yolu açtı. 1946 seçimleri tek dereceli seçim sistemine geçişi sağladı, fakat seçim güvenliği tartışmalarını bitirmedi. 1950’de yargı denetimli ve gizli oy-açık sayım esaslı düzenleme, iktidarın seçimle değiştiği yeni dönemin kapısını açtı.

Türkiye’de partiler ve partileşme süreci, II. Dünya Savaşı yıllarının toplumsal ve siyasal baskıları anlaşılmadan kavranamaz. Savaş boyunca Türkiye fiilî çatışmaya girmede, fakat geniş askerî seferberlik, dış ticaretin daralması, üretimin düşmesi ve hayat pahalılığı toplumda yorgunluk oluşturdu. Tek parti yönetimi içinde daha önce varlığını güçlü biçimde gösteremeyen muhalifler, savaşın sonuna doğru halktaki hoşnutsuzlukla ve dünyada yükselen demokrasi söylemiyle daha görünür hâle geldi. Kaynak metin, bazı aydınların CHP dışında partilerin de bulunması gerektiğine inandığını, Adnan Menderes ve Refik Koraltan gibi siyasetçilerin demokratik rejimlerin özelliklerinden sık sık söz ettiğini belirtir.

Partileşme sürecinin belirgin kırılma noktası Çiftçi Topraklandırma Kanunu görüşmeleridir. Bu tasarı, CHP içindeki fikir ayrılıklarını görünür kıldı ve parti yönetimine dönük eleştirileri sertleştirdi. Özellikle kanunun bazı maddeleri üzerindeki tartışmalar, muhalif grubun genişlemesine yol açtı. Bütçe görüşmelerinden sonra Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve bazı başka milletvekillerinin hükûmete güvensizlik oyu vermesi, parti içi ayrışmanın artık açık bir siyasi tutuma dönüştüğünü gösterdi. Bu ortamda Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, Dörtlü Takrir adı verilen önergeyi CHP Meclis Grubu Başkanlığına sundu.

Dörtlü Takrir’in özü, daha fazla demokrasi ve hürriyet talebidir. Önerge, meclis denetiminin yalnızca biçimsel değil, anayasanın ruhuna uygun biçimde işlenmesini; vatandaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha geniş kullanabilmesini; demokratik ruhun siyasi hayata daha açık biçimde yansımaları istiyordu. Takrir çoğunluk tarafından reddedildi. Ardından Köprülü ve Menderes partiden ihraç edildi, Celal Bayar milletvekilliğinden ve daha sonra CHP’den ayrıldı, Refik Koraltan da partiden çıkarıldı. Bu süreç, muhalefetin parti içi bir itiraz olmaktan çıkıp bağımsız bir siyasal örgütlenmeye dönüşmesinin zeminini hazırladı.

Tek partili sistemin sona ermesinde ilk adımlardan biri 18 Temmuz 1945'te Millî Kalkınma Partisinin kurulmasıydı; ancak bu parti kamuoyunda güçlü bir karşılık bulmadı. Asıl etkili muhalefet, Celal Bayar'ın arkadaşlarıyla birlikte Demokrat Partiyi kuracağını açıklamasından sonra şekillendi. Demokrat Parti, 7 Ocak 1946'da resmen kuruldu. Celal Bayar genel başkan oldu; Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan kurucu kadronun diğer önemli isimleri arasında yer aldı. Partinin programında demokratikleşme, tek dereceli seçim sistemine geçiş, anayasaya aykırı yasaların ayıklanması ve hayat pahalılığıyla mücadele gibi hedefler öne çıktı. Bu hedefler, partileşmeyi yalnız bir örgüt kurma hamlesi olmaktan çıkarıp yönetim anlayışının değişmesi talebine bağladı.

DP'nin kuruluşundan sonra CHP iktidarı da bazı adımlar attı. Kaynak metin, tek dereceli seçim sisteminin kabul edilmesini, gazete kapatma yetkisinin hükûmetten alınarak mahkemelere verilmesini, üniversitelere özerklik tanınmasını ve Toprak Mahsulleri Vergisinin kaldırılmasını bu dönemdeki gelişmeler arasında sayar. Bu adımlar, muhalefetin varlığının siyasal düzeni nasıl etkilediğini gösterir. Artık iktidar yalnız kendi parti içi dengeleriyle değil, seçmen desteğini arayan rakip bir partiyle de hesaplaşmak zorundaydı.

1946 seçimleri, çok partili hayata geçişte ilk büyük uygulama alanıydı. Bu seçimlerle tek dereceli seçim sistemine geçildi; seçmenler temsilcilerini belirleyecek ikinci seçmenleri değil, doğrudan milletvekili tercihlerini belirledi. Fakat seçimlerin açık oy-gizli tasnif esasına göre yapılması ve yargı denetiminin bulunmaması, seçim güvenliği tartışmalarını sürdürdü. 1946-1950 arasında iki parti arasında gerginlikler yaşansa da TBMM çok partili hayatın gerektirdiği bazı düzenlemeleri yaptı. 1948'de seçim kurullarına parti temsilcilerinin katılması ve gizli oy ilkesinin güçlendirilmesi yönünde değişiklikler yapıldı, fakat Demokrat Parti yargı güvencesini yeterli görmediği için bu düzenlemeleri eksik buldu. Bu aşama, Türkiye'de siyasi rekabetin yalnız sandığa gitmekle sınırlı olmadığını; oyun kullanma, sayım, denetim ve temsil koşullarının da demokratikleşmenin parçası olduğunu gösterdi.

16 Şubat 1950'de Milletvekilleri Seçim Kanunu tamamen yenilendi. Yeni düzenleme, demokratik koşullarda ve yargı denetiminde serbest seçim yapılmasına imkân sağlayan ilk milletvekili seçim kanunu olarak ele alınır. Gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi ilkeleri, seçim güvenliğini önceki döneme göre güçlendirdi. 14 Mayıs 1950 seçimleri, iktidarın seçim yoluyla el değiştirdiği ve DP'nin tek parti iktidarına son verdiği eşik oldu. Bu değişim kaynak metinde kan dökülmeden gerçekleşen bir iktidar devri olarak anlam kazanır. Bu nedenle partileşme dönemi, yalnızca yeni bir partinin kurulması değil, siyasal rekabetin, seçim güvenliğinin ve demokratik temsil anlayışının kurumlaşmaya başlamasıdır.

1. TARİH

İçindekiler

1.8.2 • Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası: Barış, Egemenlik ve Bölgesel Güvenlik

KISACA

Atatürk dönemi Türk dış politikası, bağımsızlığı koruma, egemenlik sorunlarını çözme ve bölgesel barışı güçlendirme hedefleri etrafında şekillendi. Lozan'dan kalan sorunlar Türkiye-Yunanistan, Türkiye-İngiltere, Türkiye-Fransa ve Türkiye-SSCB ilişkilerinde farklı biçimlerde gündeme geldi. Musul Sorunu, Milletler Cemiyetinin olumsuz tutumu ve İngiltere'nin Irak üzerindeki etkisi nedeniyle Türkiye'nin istediği şekilde çözülemedi. Hatay Sorunu ise uluslararası hukuk ve diplomasi yoluyla Türkiye lehine sonuçlandı. Türkiye, 1932'de Milletler Cemiyetine katılarak barışçı çizgisini uluslararası düzene taşıdı; Balkan Antantı ve Sadabat Paketi ile batı ve doğu sınırlarının güvenliğini güçlendirmeye çalıştı. Montreux Boğazlar Sözleşmesi ise Lozan'daki sınırlamaları kaldırarak Boğazlar üzerinde Türk egemenliğini kuvvetlendirdi. Bu dış politika, savaştan kaçınan fakat egemenlikten ödün vermeyen dengeli bir çizgidir.

Atatürk dönemi Türk dış politikasının temel yönü, yeni devletin bağımsızlığını korumak ve Lozan'dan kalan sorunları barışçı yollarla çözmektir. Türkiye, Millî Mücadele sonrasında savaş yorgunu bir ülkeydi; bu nedenle dış politikada maceracı bir genişleme değil, egemenliğin güvence altına alınması ve sınırların istikrara kavuşturulması öne çıktı. Kaynak metin, bu dönemde Türkiye'nin Yunanistan, İngiltere, Fransa ve SSCB ile ilişkilerinde hem Lozan düzeninin hem de iki dünya savaşı arasındaki uluslararası ortamın belirleyici olduğunu gösterir. Atatürk dönemi dış politikası bu yüzden yalnız tek tek antlaşmaların toplamı değil, barış ile bağımsızlığı birlikte koruma çabasıdır.

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde Lozan'dan sonra en önemli başlıklardan biri nüfus mübadelesi ve yerleşiklerin durumu oldu. Bu tür sorunlar iki ülke arasında zaman zaman gerginlik yaratsa da 1930'lu yıllarda ilişkiler yumuşadı. Bölgesel güvenlik arayışları, Türkiye ile Yunanistan'ı Balkan Antantı içinde aynı çizgide buluşturdu. Bu örnek, Atatürk dönemi dış politikasının geçmiş çatışmaları sürekli canlı tutmak yerine, yeni güvenlik koşullarına göre iş birliği arayabildiğini gösterir.

Türkiye-İngiltere ilişkilerinde Musul Sorunu belirleyici bir yer tuttu. Lozan'da çözilemeyen Musul meselesi, Türkiye ile İngiltere arasında görüşmelere ve ardından Milletler Cemiyetine taşındı. Türkiye, Musul'un işgalinin kabul edilemeyeceğini ve bölgenin tarihî, etnik ve stratejik bağlarını savundu. Ancak Milletler Cemiyeti kararı Musul'un Irak'a bırakılması yönünde oldu. Türkiye bu karara sert tepki gösterse de dönemin şartları, yeni bir savaşı göze almayı gerçekçi kılmadı. Böylece Musul Sorunu Türkiye'nin istediği şekilde sonuçlanmadı, fakat bu tecrübe sonraki yıllarda Türkiye'nin Milletler Cemiyetine yaklaşımındaki tereddütleri de etkiledi.

Türkiye-Fransa ilişkilerinde Hatay meselesi öne çıktı. Hatay, 1921 Ankara Antlaşması ile bazı şartlar karşılığında Fransız mandasındaki Suriye'ye bırakılmıştı. Atatürk, Hatay'ı millî dava olarak gördü ve özellikle Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermeye hazırlandığı süreçte konuyu yeniden gündeme

taşıdı. Türkiye, sorunu ikili görüşmelerle çözmeye çalıştı; sonuç alınamayınca mesele Milletler Cemiyetine götürüldü. Sandler Raporu doğrultusunda Hatay'ın ayrı bir varlık kabul edilmesi, 1938'de Hatay Devleti'nin kurulması ve 1939'da Hatay Meclisinin Türkiye'ye katılma kararı, bu sorunun diplomasi ve uluslararası hukuk yoluyla çözülmesini sağladı.

Türkiye-SSCB ilişkileri, Millî Mücadele dönemindeki yakınlaşmanın devamı olarak başladı. 1921 Moskova Antlaşması ile Sovyet Rusya Misak-ı Millî'yi tanımış ve Millî Mücadele'ye destek vermişti. Lozan'da Boğazlar konusunda Türkiye'yi destekleyen tavır ve Musul Sorunu'nda Milletler Cemiyetinin olumsuz tutumu, iki ülkeyi bir süre birbirine yaklaştırdı. 1925'te tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması imzalandı. Ancak 1930'lardan itibaren Türkiye'nin Batılı devletlerle yakınlaşması Sovyet Rusya'ya endişelendirdi ve ilişkilerde zayıflama başladı.

Bu ilişkilerin tümünde ortak ölçüt, Türkiye'nin sorunları önce görüşme ve antlaşma yoluyla çözmeye çalışmasıdır. Musul'da sonuç Türkiye lehine olmasa da yeni bir savaşın doğuracağı risklerden kaçınıldı. Hatay'da ise uygun uluslararası ortam beklenerek diplomasi işletildi ve sonuç adım adım Türkiye'ye yaklaştırıldı. Bu fark, dış politikanın pasif değil, koşulları gözeten gerçekçi bir çizgi izlediğini gösterir. Atatürk dönemi için barışçılık, millî çıkarlardan vazgeçmek değil, millî çıkarları savaş dışı araçlarla korumaya öncelik vermek anlamına gelir.

Türkiye'nin 1932'de Milletler Cemiyetine girişi, barışçı dış politikanın uluslararası alandaki yansımasıdır. Türkiye, Musul tecrübesi ve Sovyet Rusya'nın olumsuz yaklaşımı nedeniyle başlangıçta cemiyete girmekte istekli davranmadı. Ancak cemiyetin daveti üzerine dünya barışına katkı sunma isteğiyle üyeliği kabul etti. Balkan Antantı, Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikalarının Avrupa barışını tehdit ettiği bir ortamda Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında kuruldu. Sadabat Paketi ise İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki saldırganlığı karşısında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında doğu sınırlarını güvence altına alan bir iş birliği olarak ortaya çıktı. Bu iki örgütlenme, Türkiye'nin güvenliği yalnız kendi sınırları içinde değil, yakın çevresindeki dengeyle birlikte düşündüğünü gösterir.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Atatürk dönemi dış politikasının egemenlik açısından en önemli başarılarından biridir. Lozan'da Boğazların denetimi uluslararası bir komisyona bırakılmış ve Boğazlar bölgesindeki askerî düzenlemeler Türkiye'nin egemenliğini sınırlamıştı. Avrupa'da savaş tehlikesi artınca Türkiye bu düzenin yeniden görüşülmesini istedi. 1936'da imzalanan Montreux Sözleşmesi ile Boğazlar Komisyonu kaldırıldı, Boğazların savunması Türkiye'ye bırakıldı ve savaş gemilerinin geçişine sınırlamalar getirildi. Böylece Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti güçlendi. Atatürk dönemi dış politikası bu örneklerle, barışçı yöntemleri kullanan fakat millî egemenlik konusunda kararlı davranan bir çizgi olarak özetlenebilir.

1. TARİH

İçindekiler

1.9 • Atatürk İlkeleri

Atatürk İlkeleri: Millî Egemenlikten Çağdaşlaşmaya Uzanan Bütün

KISACA

Atatürk ilkeleri, Türk inkılabının yalnız tek tek düzenlemelerden oluşmadığını; bu düzenlemelerin ortak bir düşünce sistemi içinde ele alınması gerektiğini gösterir. Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik, devletçilik ve inkılapçılık birbirinden kopuk değildir. Her biri farklı bir ihtiyaca cevap verse de millî egemenlik, bağımsızlık, eşit yurttaşlık ve çağdaşlaşma hedefleri etrafında birbirini tamamlar. Cumhuriyetçilik yönetimde millet iradesini, milliyetçilik ortak vatan ve bağımsızlık bilincini, halkçılık kanun önünde eşitliği öne çıkarır. Laiklik devlet ve din işlerinin ayrılmasını, devletçilik ekonomik kalkınmada devletin düzenleyici ve girişimci rolünü, inkılapçılık ise değişimin korunup geliştirilmesini anlatır. İlkeleri birbiriyle ilişkilendirerek okumak, düzenlemelerin hangi düşünceye dayandığını daha doğru kavramayı sağlar.

Atatürk ilkeleri, Türk inkılabını açıklayan temel düşünce çerçevesidir. Bu ilkeler yalnızca birer tanım olarak öğrenildiğinde birbirine karışabilir; oysa ortak yönleri ve aralarındaki ilişki kurulduğunda bütün daha açık görünür. Türk inkılabının amacı, milletin bağımsız ve egemen bir devlet içinde çağdaş bir hayat kurabilmesidir. Bu yüzden ilkeler, devlet yönetiminden ekonomiye, hukuk düzeninden toplumsal hayata kadar uzanan değişimlere yön verir. 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkasının programında yer alan ilkeler, 1937'de Anayasa'ya da dâhil edilmiştir.

Cumhuriyetçilik, egemenliğin bir kişi ya da hanedana değil millete ait olması esasına dayanır. Millet bu egemenliği seçtiği temsilciler aracılığıyla kullanır. Bu ilkenin merkezindeki kavram millî egemenliktir. Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilanı, yönetim anlayışındaki değişimin başlıca örnekleridir. Cumhuriyetçilik yalnız devlet başkanının seçilmesiyle sınırlı değildir; halkın yönetime katılması, özgürlüklerin korunması ve demokratik düzenin gelişmesiyle de bağlantılıdır.

Milliyetçilik ilkesi, ortak tarih, kültür, vatan ve ülkü etrafında birleşen millet anlayışına dayanır. Bu anlayış ırk üstünlüğünü ya da başka milletlere karşı düşmanlığı esas almaz. Millî Mücadele döneminde vatanın savunulması ve bağımsızlığın korunması anlamı taşıyan milliyetçilik, Cumhuriyet döneminde kültürel ve ekonomik gelişmeyi de kapsayan bir yön kazanmıştır. Halkçılık ise toplum içinde ayrıcalıklı sınıflar yaratmama, herkesin kanun önünde eşit olması ve yurttaşların devlet hizmetlerinden eşit biçimde yararlanabilmesi düşüncesidir. Bu iki ilke birlikte düşünüldüğünde, ortak millete ait olma duygusunun eşit yurttaşlık anlayışıyla tamamlandığı görülür.

Laiklik, devlet işlerinin din kurallarından ayrılması ve her yurttaşın din ve vicdan hürriyetinin güvence altında olmasıdır. Bu ilke din karşıtlığı anlamına gelmez; inanç alanını kişilerin özgür tercihi bırakırken hukuk, eğitim ve yönetimde akıl ile bilimin belirleyici olmasını amaçlar. Halifeliğin kaldırılması, eğitimde birliğin sağlanması ve hukuk alanındaki yenilikler laiklik ile ilişkilendirilen düzenlemelerdendir. Böylece devletin tüm yurttaşlara eşit mesafede durabilmesinin zemini güçlendirilmek istenir.

Devletçilik, özel girişimi ortadan kaldıran bir model değildir. Özellikle sermaye ve girişim gücünün yetersiz kaldığı alanlarda devletin ekonomik kalkınmaya yön vermesini, gerekli yatırımları yapmasını ve üretimi desteklemesini ifade eder. Sanayi planları ile bazı bankaların ve kamu işletmelerinin kurulması bu anlayışın uygulamaları arasındadır. İnkılapçılık ise yapılan yenilikleri korumakla yetinmeyen, toplumsal ihtiyaçlara göre gelişmeyi sürdürmeyi amaçlayan ilkedir. Bu nedenle diğer ilkelerle birlikte çalışır: Cumhuriyetçilik millî egemenliğin, laiklik akılcı hukuk ve eğitimin, devletçilik ekonomik dönüşümün, inkılapçılık ise bu dönüşümün devamlılığının güvencesi olarak okunabilir.

1. TARİH

İçindekiler

1.10.1 · Atatürk Sonrası Dönem

Atatürk Sonrası Türkiye: İnönü Dönemi, Savaş Dışı Kalma Politikası ve Çok Partili Hayata Geçiş

KISACA

Atatürk'ün vefatından sonra Türkiye'nin ilk büyük sınavı, II. Dünya Savaşı'nın dışında kalırken bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyabilmektir. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı yıllarında Ankara, Mihver ve Müttefik blokların baskıları arasında denge kurmaya çalıştı; savaşın başında Almanya'nın ilerleyişi, ilerleyen yıllarda ise Müttefiklerin üstünlüğü dış politikanın tonunu etkiledi. Türkiye, antlaşmalar ve diplomatik temaslar yoluyla taraflarla ilişki kurdu, fakat askerî hazırlıkların yetersizliği ve savaşın yıkıcı sonuçları nedeniyle fiili çatışmaya girmedi. Bu dönemin iç siyaseti de savaş ekonomisinin yüküyle şekillendi. Köy Enstitüleri Kanunu, basına ve muhalefete dönük sınırlamalar, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tartışmaları ve Dörtlülük Takrir, tek parti düzeninden çok partili hayata geçişin zeminini hazırladı. Böylece Atatürk sonrası dönem, hem savaş diplomasisi hem de demokratikleşme arayışıyla anlaşılması gereken bir geçiş evresidir.

Atatürk sonrası Türkiye'yi anlamamanın ilk adımı, bu dönemin yalnızca bir lider değişimi olmadığını görmektir. 1938'de TBMM tarafından Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, Millî Mücadele'den gelen askerî ve siyasi tecrübeye sahipti. Onun cumhurbaşkanlığı yıllarının büyük bölümü II. Dünya Savaşı atmosferinde geçti. Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle hem Mihver hem de Müttefik blokların ilgisini çekiyordu. Buna rağmen Ankara'nın temel çizgisi, savaşın son anlarına kadar çatışmanın dışında kalmak, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü korumak, güç dengeleri değiştikçe diplomasiyi yeniden ayarlamaktı. Bu yüzden kaynak metin Türkiye'nin bütünüyle tarafsız olmadığını, fakat savaş dışı kalmayı başardığını özellikle vurgular.

Savaşın ilk yıllarında baskı daha çok Mihver Devletler'den geldi. 1939'da Türk-Fransız-İngiliz Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalanmış olsa da Türkiye, kendisine vaat edilen yardımların yapılmadığını, Fransa'nın savaş dışı kaldığını ve İngiltere'nin tek başına yeterli yardım sağlayamayacağını ileri sürerek İtalya'ya karşı savaşa girme taleplerini kabul etmedi. Boğazlar konusunda Montreux düzeninin uygulanması, İngiltere, Almanya ve SSCB arasında hassas bir denge kurulmasını gerektiriyordu. Almanya'nın Balkanlar ve Sovyetler Birliği yönündeki ilerleyişi Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırdı; 1941'de Bulgaristan ile, ardından Almanya ile saldırmazlık antlaşmaları yapıldı. Bu antlaşmalar, Türkiye'nin savaşa katılmadan sınır güvenliğini koruma arayışının parçalarıydı.

Bu denge siyaseti, Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinde de görülür. Kaynak metin, Almanya ile ticaretin bir dönem yükseldiğini, fakat 1939'daki Üçlü İttifak'ın Türk-Alman ilişkilerini gerdiğini anlatır. Almanya'nın savaşın ilk yıllarındaki askerî başarısı ve Türkiye'nin Balkanlarda Almanya aleyhine cephe açmayı reddetmesi ilişkileri bir süre yumuşattı. Krom ticareti bu ilişkinin en hassas alanlarından biriydi; çelik üretimi için önemli olan krom, savaşın gidişine göre dış politika aracı hâline geldi. Almanya güç

kaybetmeye başlayınca Türkiye Nisan 1944'te krom sevkiyatını durdurdu. Böylece ekonomik kararlar, yalnızca ticari tercih değil, dış politikanın güvenlik hesabıyla birlikte yürütülen bir unsur oldu.

1943'ten sonra savaşın gidişi değişince Müttefik baskısı öne çıktı. Adana, Moskova, Kahire ve Tahran bağlantılı diplomatik süreçlerde Türkiye'den üs verilmesi veya savaşa katılması istendi. İnönü yönetimi prensipte Müttefiklere yaklaşıp da askerî malzeme ve ortak hareket planı tamamlanmadan savaşa girmenin ülkeyi yıkıma sürükleyebileceğini savundu. 1944'te Almanya'ya krom sevkiyatının durdurulması, Alman gemilerinin Boğazlardan geçirilmemesi ve Almanya ile ekonomik-diplomatik ilişkilerin kesilmesi, Türkiye'nin savaşın sonuna doğru Müttefiklerle ilişkilerini düzeltme çabasını gösterdi. 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edilmesi ise fiilî bir cephe açmaktan çok, savaş sonrası kurulacak uluslararası düzende yer alma amacına bağlıydı.

Bu dış politika çizgisi iç siyasetten ayrı düşünülemez. İnönü döneminde savaşın yükü toplumun her kesimine yayıldı. Genç nüfusun önemli bölümü uzun süre silah altında tutuldu, dış ticaret daraldı, sanayi yatırımları aksadı ve bütçede savunma harcamaları çok yüksek bir pay aldı. Kaynak metin, bu ortamda 17 Nisan 1940'ta çıkarılan Köy Enstitüleri Kanunu'nu dönemin önemli siyasal girişimlerinden biri olarak ele alır. Köy Enstitülerinin amacı, kısa sürede öğretmen yetiştirmek ve kırsal kesimde ilköğretim sorununu çözmektir. Bunun yanında savaş yıllarında basın ve muhalefet üzerinde sınırlamalar da görülür. Savaşın sonuna yaklaşıırken tek parti yönetimine yönelik eleştiriler daha görünür hâle geldi.

Savaş ekonomisinin toplumsal etkileri de bu siyasal dönüşümün arka planıdır. Kaynak metin, ithalat ve ihracatın durgunlaştığını, sanayi yatırım programlarının uygulanmadığını ve bazı temel sektörlerde üretimin düştüğünü aktarır. Seferberlik tarımı da etkiledi; köylü nüfusun önemli bölümü üretimden uzak kaldı. Bu koşullar, savaşın cepheye gidilmeden de ülkenin gündelik hayatını ve siyasal beklentilerini nasıl değiştirdiğini gösterir.

Çok partili hayata geçişin çekirdeği, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tartışmaları sırasında belirginleşti. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün verdiği Dörtlülük Takrir, meclis denetiminin güçlendirilmesi, siyasi hak ve hürriyetlerin genişletilmesi ve demokratikleşme taleplerini öne çıkardı. Takrir reddedildi; bazı isimler partiden ihraç edildi, bazıları istifa etti. 18 Temmuz 1945'te Millî Kalkınma Partisinin kurulması tek partili sistemin sona erişinde ilk işaretlerden biri oldu, fakat asıl kalıcı muhalefet 7 Ocak 1946'da Demokrat Partinin kurulmasıyla şekillendi. Bu nedenle Atatürk sonrası dönem, Türkiye'nin savaş dışı kalma diplomasisini, savaş ekonomisinin toplumsal baskılarını ve çok partili demokrasiye geçişin ilk büyük adımlarını birlikte barındıran bir eşik olarak okunmalıdır.

benzensor

DERS NOTLARI 2026 BASKISI

KPSS TARİH İyi çalışmalar

Bu ders notları benzensor tarafından ücretsiz hazırlandı; resmî kurum yayını değildir. Hata bildirimi: destek@benzensor.com

Okudun, sıra pekiştirmede
Şimdi çöz!

Okuduğun konuyu hemen soruyla pekiştir. benzensor uygulamasında konu anlatımı, soru bankası ve gerçek sınav simülasyonu bir arada.

